

Олег КОСТЮК

кандидат історичних наук

заступник директора з наукової роботи

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5610-0375>

e-mail: kostiuk.oleh90@gmail.com

ЧИННИК «СПІВВІТЧИЗНИКІВ ЗА КОРДОНОМ» У ФОРМУВАННІ ЕКСПАНСІОНІСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ

Проаналізовано поняття «співвітчизники за кордоном» у зовнішній політиці Росії, починаючи з розпаду Радянського Союзу і до початку військової агресії проти України у 2014 р. Показано еволюцію цього поняття з ідей на початку 1990-х років і сприйняття діаспори як інструмента російського впливу «м'якої сили» до конфронтаційної складової експансіоністської зовнішньополітичної парадигми Кремля. Звернено увагу на те, що на початку 1990-х років питання «співвітчизники за кордоном» російська влада використовувала як інструмент для внутрішньополітичної боротьби; починаючи з 2000-х років, із приходом до влади В. Путіна та розгортанням Росією агресивної експансіоністської політики, це поняття слугувало винятково засобом зміцнення Росією своїх позицій у внутрішньополітичному просторі пострадянських країн. Також зазначено, що категорія «співвітчизники за кордоном» була покликана стати об'єднавчою ланкою між колишньою метрополією – власне Росією, та її «околицями» – суверенними пострадянськими державами.

Зауважено, що, формуючи стратегічний плацдарм для експансії в сусідні держави, Росія планувала використати наявність у них значної лояльної російської меншини для реалізації своїх геополітичних планів. Акцентовано на тому, що на проблематиці захисту «співвітчизників за кордоном» активно спекулювала російська політична верхівка для оправдання початку військових дій проти України у 2014 р.

Продемонстровано, що політичній еліті РФ до кінця не вдалося розробити ідеологічну концепцію російської діаспори і її сприйняття, адже в різні роки, залежно від політичної кон'юнктури, вона сприймалася по-різному.

Ключові слова: Україна, Росія, «руський мір», зовнішня політика, «м'яка сила», російська мова, експансія.

Розпад Радянського Союзу в 1991 р. викликав у населення колишньої РРФСР суперечливі відчуття: від радості звільнення із «в'язниці народів», яка, щоправда, мала російськоцентричний вимір, до суму із приводу «втрати великої держави». Нова пострадянська дійсність, з її політичними скандалами й економічними катаклізмами, породжувала в російському суспільстві цілком обґрунтовані сумніви щодо доцільності всіх політичних пертурбацій. Напругу в суспільстві спричиняло й питання втрати Росією спадщини СРСР, де особливий акцент зроблено на територіальних поступках

і зменшенні військової міці. Особливо болючою стала тема втрати людського потенціалу – мільйонів людей, об'єднаних під дещо сумнівною дефініцією «співвітчизники за кордоном». В умовах соціально-економічних негараздів у середині країни, питання наявності значної кількості російськомовного населення поза її межами, як нібито свідчення колишньої імперської величі Росії, – «співвітчизників за кордоном» – трансформувалося не лише в одну із провідних тем суспільно-політичного дискурсу та об'єкт спекуляцій, а й, як показав час, у важливу складову агресивної російської зовнішньо-політичної стратегії.

В українській історіографії тема «співвітчизників за кордоном» у зовнішньо-політичній стратегії Росії висвітлена поверхнево. Дослідники здебільша розглядали її як складову інструментарію російської політики *soft power* («м'якої сили»), реалізації експансіоністського концепту «руський мір» на пострадянському просторі або ж у межах вивчення культурних відносин Москви з діаспорою. Тут варто відзначити такі наукові доробки: Володимира Горбуліна (Горбулін, 2017), Валерія Смолія, Лариси Якубової (Смолій, Якубова, 2018), Яни Приймаченко, Володимира Головка (Якубова, Головка, Примаченко, 2018), Олександра Литвиненка (Литвиненко, 2015), Григорія Перепелиці (Перепелиця, 2017), Максима Розумного (Бережний та ін., 2018), Віктора Котигоренка й Олега Рафальського (Котигоренко, Рафальський, 2013), Андрія Бульвінського (Бульвінський, 2020а; Бульвінський, 2020б), Олега Кондратенка (Кондратенко, 2015; Кондратенко, 2017), Василя Яблонського та Сергія Здіорука (Здіорук та ін., 2014), Бориса Парахонського і Галини Яворської (Парахонський, Яворська, 2019), Павла Артимішина й Ігоря Соляра (Артимішин, Соляр, 2022а; Артимішин, Соляр, 2022b). У їхніх працях досліджено інтеграційні процеси Кремля в різних варіаціях на пострадянському просторі, продемонстровано генезу політико-ідеологічного проєкту «руський мір» від моменту його виникнення і до перетворення в новітню російську політичну доктрину. Окремі розвідки стосуються механізмів «м'якої сили», через які складові міфологеми «руського міра» намагалися інспірувати в українське суспільство. Але, як вдало зауважили В. Котигоренко й О. Рафальський, українські науковці мають дещо спрощене розуміння сучасної російської ідеології, розглядаючи її крізь призму конфесійного й геополітичного аспектів сучасної ідеології і практик «руського міра» (Котигоренко, Рафальський, 2013, с. 58).

Суттєво більший історіографічний доробок із цієї теми в російській науковій думці. Не вдаючись у деталі, зауважу, що абсолютна (за невеликим винятком) більшість дослідників розглядає політику Кремля щодо діаспори як архіважливий елемент існування російської державності, а також відкрито стає на бік новітнього російського імперіалізму. При цьому вони показово замовчують наслідки такої політики, упускають взаємозв'язок між експансіоністською політикою Російської Федерації (РФ) із «захисту життєвого простору та національних інтересів» і багаторічною інтелектуально-пропагандивною роботою зі створення, за висловом акад. В. Горбуліна, російської геостратегії реваншу (Горбулін, 2014).

Питанню політики РФ щодо «співвітчизників за кордоном» присвячена чимала кількість наукових студій. Проте поза увагою дослідників залишилася трансформація теми реальних і вигаданих проблем росіян за межами Росії (російської діаспори) в один з основних інструментів Кремля в мобілізації населення напередодні та під час насильницьких дій проти сусідніх держав, зокрема України.

Мета статті – висвітлити еволюцію використання теми «співвітчизники за кордоном» як складової експансіоністської політики Росії, починаючи з появи дефініції в публічному вжитку і до її закріплення в російській зовнішній політиці геополітичного реваншу.

Український погляд на цю проблему важливий і потрібний, оскільки в науковій літературі немає єдиної позиції із приводу стратегії Росії щодо росіян за кордоном (діаспори). З огляду на офіційні стратегічні документи РФ, можна ствердити, що російські політики за інерцією свого геополітичного мислення продовжують вважати пострадянські країни своєю «зоною відповідальності». Таке ставлення, на їхню думку, дає право втручатися у внутрішні справи сусідніх країн, аж до застосування військових засобів із метою захисту «співвітчизників» або російськомовних громадян (Кононенко, Парахонський, Яворська, 2016). Самі ж підходи політики РФ щодо «співвітчизників за кордоном» живляться імперською історичною пам'яттю та реваншистськими амбіціями (Якубова, Головка, Примаченко, 2018, с. 96) і пройшли тривалий шлях: від елементу внутрішньополітичної риторики до важливої складової новітньої російської зовнішньополітичної доктрини.

Розмови про «співвітчизників за кордоном» беруть витоки в дискусіях про «розірваність російської нації», що відбувалися у російському суспільно-політичному дискурсі наприкінці 1980-х – у першій половині 1990-х років. Під ними розуміли російськомовне населення, яке, ідентифікуючи себе почасти росіянами, а почасти «радянськими людьми», із крахом СРСР опинилося розкиданим по суверенних пострадянських республіках, зокрема і в Україні. Одним із перших таку дискусію почав російський публіцист Александр Солженіцин (Александр Солженицын) 1990 р. Він, розмірковуючи над самоідентифікацією росіян на тлі розпаду тоталітарної імперії, намагався пояснити, що таке Росія і які її межі. Розповідаючи про зруйноване комуністами «спокійне співжиття націй» у дореволюційній Росії, замовчував практику приписування росіянами цивілізаційної місії та ролі «старшого брата», позиціонування себе як державотворчої нації щодо інших національностей. Використовуючи етнополітичний міф про «три братні народи», А. Солженіцин переконував, що «відділяти» Україну від Росії – це «різати крізь мільйони сімей та людей» (Солженицын, 1990). Адже, за його словами, в Україні були не лише цілі області з більшістю російського населення, а й чимало людей, що мали труднощі у виборі однієї із двох національностей (Солженицын, 1990). Дещо пізніше він скаржився, що крах СРСР «автоматично відбувся по штучних лєнінських кордонах, відділяючи від Росії цілі російські області», що призвело до втрати «лише за декілька днів» 25 млн етнічних росіян, 18 % від загальної кількості, – втрати, що значно перевершувала за масштабом розпад тоталітарної імперії (Солженицын, 1994). З огляду на це, взаємодію зі співвітчизниками за межами Росії він визначив як надзвичайно важливу, що звучала приблизно так: «Бути російському народу, чи не бути?».

В умовах «ідеологічного вакууму», спричиненого розпадом СРСР, у Росії активно формувалися концепції, покликані обґрунтувати та визначити майбутні шляхи розвитку держави. Їхня реальна смислова й політична конкуренції на тлі відходу в небуття ідеології марксизму-ленінізму визначали політичну повістку дня. Ставши однією з основних у формуванні ідеологічних концепцій, тема відносин із «співвітчизниками за кордоном» викликала плюралізм думок і підходів щодо потенційних відносин дер-

жави з ними: від пропозицій встановлення культурних контактів до закликів силового захоплення території інших держав, де проживало російськомовне населення. Поряд із цим сприйняття СРСР як суто Російської держави залишалося невід'ємною складовою ідентифікаційних переконань політичної еліти та значної частини населення Росії, а в самій підсвідомості росіян містився глибоко вкорінений комплекс вищості щодо інших народів СРСР, яких вважали малорозвиненими, а іноді й зовсім дикунами (Парахонський, Яворська, 2019, с. 260).

На тлі соціально-економічних пертурбацій 1990-х років тема «співвітчизники за кордоном» стала однією з низки питань російської політичної буденності й згадувана зазвичай у контексті необхідності захисту прав росіян, що нібито постійно зазнавали утисків у «близькому зарубіжжі» (Концепция-1, 1993) (узагальнена назва колишніх республік СРСР, країн СНД (Співдружність Незалежних Держав), а також країн Балтії, Грузії й України). Особливе роздратування спричиняли повідомлення про такі «порушення прав», які відбувалися в сусідній Україні, незалежність якої, з погляду російського великодержавства, була тимчасовим непорозумінням. Показово, що ще 1990 р. російське експертне середовище вказувало на потребу збереження протекції Росії над Україною. Адже відокремлення останньої, на їхню думку, становило найбільшу загрозу для геополітичних інтересів Москви. Попереджаючи про потенційну хвилю дезінтеграційних процесів у регіоні, владі було запропоновано використовувати питання «національного розколу» для шантажу офіційного Києва й формування «української стратегії». Серед цілей цієї стратегії – встановити захист російського населення в Україні й українського населення, яке асоціює себе з Росією (Записка председателю, 1991). По суті, така пропозиція стала першим задокументованим фактом про можливість використання діаспори у протистоянні з Україною. Тому не дивно, що надалі згадка про значну кількість співгромадян, які опинилися на території іншої держави, дедалі частіше виринала в риториці політичних сил різного ідеологічного спектра.

Прихильники т. зв. слов'янофільської ідеології, чи то пак слов'янської єдності, обурювалися, що, ставши своєрідним «будівельним матеріалом» для інших держав, росіяни відігравали там роль лише «російськомовної меншості» (Мяло, 1992), а т. зв. розкол триєдиного слов'янського світу в їхньому баченні був нічим іншим, як трагедією для православного слов'янства (Нарочницкая, 1993). Особливо перепадало Україні, державну політику якої щодо «російського населення» (куди відносили як російську меншину в Україні, так і зросійщених (російськомовних) українців) характеризували як «національно-культурний етноцид» та «культуроцид», називали «походом» проти російської мови з наступною спробою привласнення її здобутків. На їхню думку, «асиміляторська» політика офіційного Києва та його спроби «розбагатити за рахунок загальноросійської культури» мали би спонукати Росію до перегляду державної політики щодо мільйонів росіян у сусідній державі (Гливаковский, 1992). Сама ж європейська сусідка Росії могла зазнати поділу на три або навіть чотири держави (Разуваев, 1993, с. 60).

У контексті тези про «розірваність російської нації» «співвітчизників за кордоном» розглядали прихильники російського євразійства. Протиставляючи Росію Заходу як якісно іншу цивілізацію, вони вказували на її особливу роль у світовій історії, а також наголошували на потребі об'єднання «історико-культурної спільності» всіх народів Євразії під владою єдиної державотворчої нації – російської. Окреме

існування незалежної України заперечували як таке, що порушувало цілісність «давньоруського геополітичного простору» і начебто ізолювало Росію від Заходу (Панарин, 1995, с. 74). Українські території нібито забезпечували самодостатність російської державності (Перепелиця, 2004, с. 17), адже з ними Росія існувала як імперія, а росіяни, українці та білоруси становили «серцевину великої Російської держави». Становлення Росії саме як наддержави могло задовольнити російську національну самосвідомість (Банах, 2009, с. 84). Показово, що в межах такого дискурсу великодержавність мала перевагу над етнічною російською національною ідентифікацією. Відмовляючись від національної держави на користь «поліетнічної спільноти», євразійці визнавали «своїми» не лише етнічних росіян, а й усіх тих, хто відповідав взаємністю на їхню «любов».

Поза палітрою ідеологічних наративів термін «співвітчизники за кордоном» в офіційний обіг ввели російський президент Борис Єльцин (Борис Ельцин) та очільник російського Міністерства закордонних справ (МЗС) Андрій Козирєв (Андрей Козырев). Під ним розуміли вихідців із СРСР, а згодом і все російськомовне населення пострадянського простору. Через перебраний статус правонаступниці СРСР, а також розпорядниці спадщини Російської держави, Російської Республіки та РРФСР, Росія намагалася всіляко наголосити на своєму «особливому зв'язку» з «руськими» у всьому світі. Провідний російський політолог Сергій Караганов (Сергей Караганов) у концептуальній статті, присвяченій захисту прав російської діаспори у «близькому зарубіжжі», вказував на потребу розробки та реалізації довготермінової стратегії, де росіяни за межами країни ставали активом зовнішньої політики (Караганов, 1992). Питання «співвітчизники за кордоном» тісно перепліталось із зовнішньою політикою РФ, що виправдовувало ймовірне застосування сили проти гіпотетичного ворога задля «збереження стабільності» і закріплення за Росією ролі «миротворця» на теренах колишнього СРСР (Российская политика, 2020). Сприяти поширенню російського впливу мав потужний політичний анклав, сформований із мережі шкіл, медіа, преси й бізнесу. Потенційна ж цінність росіян за межами країни повинна була спонукати російську владу зробити все, «щоб вони [російськомовні жителі – О. К.] залишилися в регіонах, де вони живуть зараз, щоб поширити нитки впливу» (Караганов, 1992). Цікаво, що вже тоді С. Караганов рекомендував владі повернутися до відпрацьованих засобів експансії: «... підкупити місцевих лідерів, відправити війська, щоби когось врятувати і так далі» (Российская политика, 2020).

Підхід Києва до утворення СНД як «форми цивілізованого розлучення» (Писаренко, 1992) спричинив негативну реакцію т. зв. націонал-патріотичної частини політикуму РФ, зокрема і «демократичних» політиків, та звинувачення в нехтуванні українцями спільною історією, історично-родинними зв'язками, зрештою, у спробі привласнити військову спадщину СРСР або ж ущемити у правах російськомовне населення та російську меншину. Однак амплуа демократів, яке міряли на себе екс-функціонери Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС), не дало змоги новій владі Росії відкрито вести агресивні дії щодо сусідньої держави. Публічний дискурс навколо цих питань підживлювала суспільно-політична криза від реформ уряду «молодих реформаторів», а законодавчо закріплений статус «великої держави» (Концепція-1, 1993) вимагав від влади активних заходів із метою «відновлення величі Росії».

Із великою часткою вірогідності можна припустити, що вся «войовнича риторика» окремих російських державних діячів, які позиціонували себе опозиційними до

центральної влади, одержувала негласне схвалення в кабінетах Кремля. Зокрема, тема «захисту» російськомовного населення українського Криму стала однією з опорних складових виступів наближеного до Кремля мера Москви Юрія Лужкова (Юрий Лужков), лідера Ліберально-демократичної партії Росії (ЛДПР) Владіміра Жириновського (Владимир Жириновский), депутатів Державної думи РФ Сергія Бабуріна (Сергей Бабурин) і Костянтіна Затуліна (Константин Затулин), громадських діячів Наталії Нарочницької (Наталья Нарочицкая) та Александра Севастьянова (Александр Севастьянов), а також багатьох інших. Більшість із цих осіб брала безпосередню участь у взаємодії із проросійськими організаціями на Кримському півострові. Зовнішньополітичну діяльність Президента РФ, зокрема і щодо діаспори, неодноразово критикували колишні соратники президента Бориса Єльцина: голова Державної думи РФ Руслан Хасбулатов (Руслан Хасболта) та віцепрезидент Александр Рущой (Александр Рущой). Останній вказував на необхідність захисту співвітчизників – «росіян, яких дехто намагається “загнати в рамки терміна «російськомовне населення»» (Подбєрезкин, Хомутов, 1994).

Саме в українському Криму Росія апробувала інформаційні, політичні й воєнні технології, що стосувалися т. зв. захисту прав «співвітчизників за кордоном». Різкі заяви російських парламентарів щодо становища російської меншини в Україні супроводжувалися пропозиціями використовувати військову силу задля їхнього захисту. Під гаслами «відновлення історичної справедливості» російські законотворці лише впродовж 1992–1993 рр. зробили декілька спроб заперечити належність Криму та Севастополя Україні, всупереч взятим зобов'язанням визнавати й поважати територіальну цілісність України. Тут варто згадати і закиди російських парламентарів щодо конституційності акта 1954 р. про передачу Криму УРСР (Постановление-1, 1992), і постанову парламенту від 9 липня 1993 р. «Про статус міста Севастополя», яка передбачала правове закріплення його федерального статусу в Конституції РФ (Постановление-2, 1993). Запевнення російської сторони, що позиція парламенту розходиться з лінією президента й уряду РФ і є «емоційно-декларативною акцією» (Письмо, 1993), не зуміло запобігти негативній реакції України.

У «єльцинській» Конституції РФ від 12 грудня 1993 р. держава гарантувала громадянам захист і покровительство за її межами (Конституция, 1993). Робити це, як виявилось, влада була готова, використовуючи всі наявні засоби, зокрема й силові. Про це йшлося і в першому доктринальному документі щодо засад зовнішньої політики РФ на пострадянському просторі, означеному як зона «життєво важливих інтересів» (Концепция-1, 1993). Декларуючи підтримку вилучення військової сили з арсеналу світової політики, Росія допускала її застосування нібито лише «у випадках виникнення загрози безпеці країни та її громадянам». Реагувати ж обіцяла відповідно до норм міжнародного права та у випадку, коли держави «близького зарубіжжя» ухилитимуться від виконання раніше взятих зобов'язань чи вчинятимуть дії, що ущемлятимуть інтереси Росії (Концепция-1, 1993). Розмитість же трактувань того, що саме спонукатиме Росію до застосування сили, давала можливість для майбутніх політичних маневрів.

Відмова від сприйняття діаспорян суто як жертв розпаду СРСР з одночасною готовністю захищати їх за допомогою сили й інших засобів, містилися в посланні Б. Єльцина Федеральним зборам РФ 1993 р. Апелюючи до потреби дотримання прав росіян у країнах СНД і Балтії, він вимагав активізувати роботу російської дипломатії

у складі міжнародних інституцій, бо «скрізь, де б вони не проживали, наші співвітчизники повинні почуватися повноправними та рівноправними громадянами» (Послание-1, 1994). Надавши перевагу налагодженню відносин із росіянами за межами Росії, влада розвинула наявну в ідеологічних доктринах ідею захисту «співвітчизників за кордоном», трансформуючи її у вигляді нормативно-правових актів, державних програм тощо. Для того, щоби стати російським «співвітчизником за кордоном», основним було не так етнічне походження (норма не стосувалася держав Центральної Азії), як сприйняття й ототожнення себе громадянином Росії, який живе і розмовляє російською. Так чи так, а уряд РФ зобов'язав активізувати державну політику щодо діаспори (Указ Президента-1, 1994), а спеціально створена урядова комісія мала сприяти інтеграції росіян у політичне, соціальне й економічне життя пострадянських держав, де поряд з адаптацією до місцевої культури вони повинні були «зберегти власну культурну самобутність» (Постановление-3, 1994). На активних діях влади щодо впровадження комплексу політичних, економічних і соціально-культурних заходів щодо захисту прав та підтримки «співвітчизників за кордоном» наголошував і Президент РФ (Послание-2, 1995).

Як складова зовнішньої політики Росії, захист інтересів «співвітчизників за кордоном» згаданий у «Стратегічному курсі РФ із державами-учасницями СНД» від 14 вересня 1995 р., де питання фінансової, економічної, військово-політичної й іншої співпраці запропоновано пов'язувати зі станом дотримання прав та інтересів росіян у конкретній державі (Указ Президента-2, 1995). Росія декларувала зобов'язання сприяти адаптації росіян до нових політичних і соціально-економічних реалій у країнах їхнього постійного проживання на теренах колишнього СРСР. Правову основу ж для російської політики щодо співвітчизників, які проживають за кордоном, заклала ухвалена 8 грудня цього ж року Декларація Держдуми РФ «Про підтримку російської діаспори...», якою всіх вихідців із СРСР і Росії та їхніх прямих нащадків, незалежно від національної та етнічної належності, мови, місця проживання тощо, розглядали як співвітчизників за кордоном, якщо ті самі висловлювали таке бажання та демонстрували духовний чи культурно-етнічний зв'язок із Росією (Декларация, 1995). Беручи моральну й політичну відповідальність, Держдума РФ наполягала на спрощеному наданні громадянства таким особам. Було запропоновано також створити єдиний правовий простір у межах СНД із гарантуванням прав і свобод національних, релігійних та інших меншин (Козырев, 1994, с. 7). Проте труднощі процесу інтеграції спонукали голову російського МЗС до різних заяв. Так, у квітні 1995 р. він констатував, що для захисту російськомовного населення Москва ладна застосувати всі засоби, навіть армію, на пострадянському просторі (Эггерт, Юсин, 1995). З арсеналу засобів такого захисту він не відкидав політичні й економічні санкції, а подекуди «застосування і прямої збройної сили» (Ubi bene, 1995). Такі заяви політика, якого вважали лібералом, вказували на зміни в зовнішньополітичній парадигмі Росії загалом.

Подальший розвиток ідея «співвітчизники за кордоном» одержала у viri політичної боротьби середини 1990-х років. На той час невдала реінтеграція у СНД, провальна війна в Чечні, відмова Кремля від авантюри «президента Криму» Юрія Мешкова (Юрий Мешков) послабили позиції Бориса Єльцина, а соціально-економічні негаразди взагалі дискредитували ліберальні сили. Сам чинний Президент РФ, який встиг стати героєм анекдотів, вступив у передвиборну гонку з лідером російських комуністів Геннадієм Зюгановим (Геннадий Зюганов), а також мером Москви Юрі-

єм Лужковим і генералом Александром Лебедєм (Александр Лебедь). Останній активно використовував риторику про необхідність жорсткого придушення будь-яких зазіхань на права росіян за межами Росії, особливо на територіях пострадянських республік. Згадуючи «солженіцівську» тезу про 25 млн співвітчизників за кордоном, О. Лебедь скаржився, що вони начебто вже не мають надії повернутися на батьківщину, а в місцях їхнього проживання вирує беззаконня. Тому головною метою руху було проголошено відстоювання «інтересів росіян, які проживають у пострадянських республіках, оскільки розірвана нація – це нація калік» (Лебедь, 1995). Сама ж політична платформа КРО ґрунтувалася саме на проблемі «розділеної російської нації». У середовищі КРО показав себе майбутній очільник Комітету Держдуми РФ у справах співвітчизників за кордоном Костянтин Затулін (Константин Затулин), який долучився до створення Інституту країн СНД (Інститут діаспори та інтеграції) у 1996 р. і впродовж багатьох років спекулював на темі «співвітчизники за кордоном», закликаючи владу взяти під захист росіян, які мешкають у «близькому зарубіжжі». Зокрема, обстоював створення автономії у східних областях України та Криму, а її особливий статус мав бути підкріплений гарантіями Москви. Разом з іншими adeptами слов'янської єдності, зокрема Н. Нарочницією та К. Мяло, К. Затулін обстоював необхідність сприйняття країн СНД та Балтії як «частини силоміць розділеного на території своєї історичної державності народу» (Марьямова-Давыдова, 1995). З огляду на таку «єдність», було запропоновано не допускати застосування визначення національної меншини щодо будь-яких народностей на території СНД. Натомість співвітчизникам, які в силу обставин проживали за межами Росії, було запропоновано надавати російське громадянство.

Резонанс щодо теми захисту «співвітчизників за кордоном», поряд із її контраверсійністю, змушував реагувати й російські ліберальні сили, які намагалися дещо згладити великодержавну риторику колег. Зокрема, у передвиборчих планах партії «Яблуко» йшлося про імовірність укладення в межах СНД договору про взаємну підтримку діаспор та забезпечення гарантій евакуації. Політична сила завбачливо дистанціювалася від ідеї радикальних дій як варіанта відповіді на пряму дискримінацію співвітчизників (Солодовник, 1995). У травні 1996 р. аналітики Ради із зовнішньої та оборонної політики (координовані політологами Сергєєм Карагановим (Сергей Караганов) і Віктором Третьяковим (Виктор Третьяков)) у Москві підготували доповідь, у якій припускали, що в перспективі найближчих 10–15 років на теренах колишнього СРСР (окрім країн Балтії) могло відбутися створення нової союзної держави (принаймні на конфедеративних або й федеративних принципах), де «першу скрипку» мала би грати РФ. Та й із тими колишніми радянськими республіками, які з тих чи тих причин не ввійшли б до складу нового утворення, у документі пропонували на двосторонній основі та в межах «круглого столу» СНД створити «культурно-історичну спільність» (на зразок Британської співдружності націй) (Возродится ли, 1996).

Перемога Б. Єльцина на виборах 1996 р., що стала наслідком фальсифікацій і використання адмінресурсу, засвідчила те, що населення дедалі менше вірить у побудову демократичної Росії на противагу радянській тоталітарній системі. Росія проголосила себе спадкоємицею СРСР, однак не мала такої ж потуги для реалізації важливих програм у зовнішній та внутрішній політиці. І хоча у програмних документах містилися згадки про існування «законних інтересів Росії» на просторі колишнього СРСР і навіть про спроби Заходу потіснити Росію з її «історичних рубежів»

(Послание-2, 1995), існувало розуміння, що для обґрунтування її нового геополітичного статусу владі варто змінити ідеологію державної політики. Таке завдання було покладене на кремлівських політтехнологів Пьотра Щедровіцького (Пётр Щедровицкий) та Глеба Павловського (Глеб Павловский), які, оминаючи питання внутрішньої політики, запропонували зосередити увагу на формуванні нового іміджу Росії у світі. Оскільки тему «захисту» прав росіян у «ближньому зарубіжжі» активно використовували опоненти влади, фахівці-політтехнологи акцентували увагу на взаємодії держави зі співвітчизниками в «далекому зарубіжжі». Спеціально створений для цього 1996 р. «Русский институт» проголошував своєю метою «сприяння становленню російської культурної самосвідомості й інститутів нової суспільної ідентичності» (Павловский, Чернышев, 1996), по суті пропагуючи розбудову нової системи зв'язків між «русскімі» поза межами РФ. Сама ж Росія в цьому контексті поставала як «цілий світ» (Послание-3, 1996), з новою, якісно відмінною, ідентичністю.

Розмірковуючи над ідентичністю та цивілізаційним місцем Росії у світі, Пьотр Щедровіцький та філософ Єфім Островський (Ефим Островский) у грудні 1997 р. означили терміном «русскі» весь багатонаціональний народ Росії зі «спільною не кров'ю, але долею» (Островский, Щедровицкий, 1997). У вирі міркувань філософів про поєднання в культурі холоду та тепла, льоду та полум'я (Очирова, 1994) визріло поняття «Світ Росії», що згодом трансформувався в ідеологічний концепт «русскій мір». У такому «русскому міре» філософи поєднали великі й малі спільноти, «які думають і говорять російською мовою» (Островский, Щедровицкий, 1999). На формування таких спільнот, що утворювали масштабну російську діаспору у світі, на їхнє переконання, вплинула соціальна деградація російського суспільства впродовж усього XX ст., що в такий спосіб сама себе компенсувала. Владі було запропоновано узяти на озброєння всю діяльність «по лінії культури, науки, освіти» задля того, щоб росіяни, які проживали за межами РФ, «мали можливість дивитися російське телебачення, читати російські книжки, віддавати дітей у російські школи» (Островский, Щедровицкий, 1999). Інтелектуалам фактично вдалося сформулювати суміш ідеологічного концепту, що ввібрав три складові, які досі розвивалися окремо: політику щодо стратегічно важливого «ближнього зарубіжжя», взаємодію Росії з російською діаспорою і становлення Росії як месіанського проєкту (Ларюэль, 2015).

Та поміж гуманітарними завданнями підтримки діаспори П. Щедровіцький та Є. Островський вказували на ще одну важливу складову – можливість Росії розширити свій вплив на перебіг світових процесів. Концепт «русскій мір» ставав символом нової, глобальної, Росії: «... русскій мір у світі світів, що залучає росіян усього світу до участі в одному з нових глобальних метапроєктів» (Ларюэль, 2015). Саме ж поняття «русскій мір» не з'явилося нізвідки й одномоментно – базові метафори, символи та риторичні засоби сягали імперської ідеології XIX ст., коли було зроблено перші спроби сенсово окреслити те, що пізніше назветь «русскій мір» у вигляді літературних метафор (Артимишин, Костюк, 2020, с. 155).

Формування опори «русского міра» у «ближньому зарубіжжі», а також встановлення «об'єктів для захисту» потребували чіткого означення, кого з діаспори можна зараховувати до «русскіх». Сам термін «русскій»¹ не був етноцентричним, з огляду на проголошений універсум «русского міра». Ще в Декларації Держдуми РФ

¹ Серед населення РФ термін «російський» викликав негативні асоціації, пов'язані з невдачами ліберальної ідеології першої половини 1990-х років.

від 8 грудня 1995 р. до категорії співвітчизників зараховували всіх вихідців із СРСР і Росії та їхніх прямих нащадків, незалежно від національної й етнічної належності, мови, віросповідання тощо, які є громадянами РФ, заявили про свій духовний чи культурно-етнічний зв'язок із РФ чи будь-яким із суб'єктів РФ і підтвердили його (Постановление-4, 1995). У наступні роки російські законотворці пробували проголосити росіян «розділеним народом» і намагалися його «возз'єднати». Йдеться про законопроекти: «Про національно-культурний розвиток російського народу», «Про російський народ», «Про право російського народу на самовизначення, суверенітет на всій території Росії та возз'єднання в єдиній державі» тощо. Їхні автори, щоправда, вказували, що таке «возз'єднання» має відбуватися «на ґрунті вільного волевиявлення», механізм якого був невизначеним і створював можливості для маніпуляцій. Однак спроби закріпити захист «співвітчизників» на законодавчому рівні так і не здобули підтримки.

На темі «співвітчизники за кордоном» активно спекулювали під час ратифікації «Великого договору», яким Україна та Росія декларували непорушність кордонів і взаємну повагу до суверенітету один одного. Якщо в Україні двосторонній документ, підписаний главами держав у травні 1997 р., ратифікували в парламенті у січні 1998 р., то в Державній думі РФ процес ратифікації розтягнувся на майже 2 роки. «Обман століття» (Затулин, 1999), як називали у РФ цей договір, для частини російського політикуму став символом не лише зради національних інтересів і відмови Росії від «исконно русских земель», а й зради величезної російської діаспори, яка нібито чекала на захист і підтримку Росії.

Для націонал-патріотичної частини політикуму документ юридично закріплював відторгнення від Росії значних історично і стратегічно важливих територій та утвердження російського народу як розділеної нації (Парахонський, Яворська, 2019, с. 259). Очевидно, з цим і була пов'язана активізація Держдуми РФ у роботі з нівелювання міждержавних кордонів, громадянства, суверенітету сусідніх держав. Закріплення у Конституції Автономної Республіки (АР) Крим української мови як єдиної державної на території півострова в Росії назвали «дискримінацією». Попри те, що поряд з українською були передбачені «функціонування і розвиток, використання і захист російської, кримсько-татарської, а також мов інших національностей», Держдума РФ 23 жовтня 1998 р. звинуватила Київ у спробах вирішення української внутрішньої геополітичної проблеми за рахунок «жорсткої дискримінації російського народу Криму» (Функциональное пространство). У федеральному законі від 13 листопада 1998 р. ледь не основним завданням найближчих років була проголошена репатріація співвітчизників російського походження із країн СНД.

Серед засобів заохочення переселення на територію РФ була вказана можливість надання російського громадянства особам, які проживають і в Україні. Наявність у них українського громадянства, а також відсутність механізму відмови від нього, до уваги не брали. Зауважу, що зрештою, пов'язавши із процесом ратифікації «Великого договору» перебування у Криму військової бази Чорноморського флоту РФ, 25 грудня 1998 р. нижня палата парламенту Російської Федерації – Державна дума, а 17 лютого 1999 р. верхня – Рада Федерації затвердили документ (Засади взаємовідносин, 2014). Він не змінював ставлення до України агресивної частини російської політичної еліти, яка сприйняла його підписання і ратифікацію як серйозну поразку Москви. Як відгомін протистояння навколо ратифікації «Великого договору» з Україною у 2000 р.

фракція ЛДПР внесла на розгляд Держдуми проєкт постанови «Про права російського народу на самовизначення, суверенітет на всій території Росії та возз'єднання в єдиній державі», який, щоправда, провалився. Показово, що наявність труднощів у відносинах з Україною замовчував президент Б. Єльцин. Зокрема, у посланні до Федеральних зборів 1998 р. він зазначав, що реалізація прав співвітчизників за кордоном – важливий елемент політики РФ у країнах Балтії, яка, попри зусилля Росії та низки європейських інститутів, у відносинах з Естонією та Латвією досі не врегульована (Послание-4, 1998). Так само про дискримінацію російськомовного населення й незмінності курсу РФ щодо захисту прав «співвітчизників за кордоном» йшлося в посланні президента і 1999 р. (Послание-5, 1999).

Юридичне закріплення категорії «співвітчизник за кордоном» відбулося у травні 1999 р. Згідно із Федеральним законом РФ, під ними розуміли всіх російськомовних людей, що не мають своєї держави, крім євреїв, вірменів, грузинів та українців. Закон виділяв три категорії «співвітчизників»: громадян РФ, які постійно проживають за її межами; громадян колишнього СРСР (але не Росії), що проживають у пострадянських країнах; емігрантів із Російської імперії, СРСР і РФ та їхніх нащадків, у яких немає російського громадянства. У документі зазначено, що співвітчизники, які проживають за кордоном, мають цілковите право «покладатися на підтримку РФ у здійсненні своїх цивільних, політичних, соціальних, економічних та культурних прав, збереження мови та самобутності» (Федеральный закон, 1999).

Запропонована ідея П. Щедровіцького та Є. Островського щодо формування з діаспори/«співвітчизників за кордоном» мережевих спільнот «русского міра» отримала практичне втілення на початку 2000-х років, коли відповідна політика стала частиною новопосталого концепту «русскій мір», що його взяла на озброєння Адміністрація президента РФ. Концепт розглядав «співвітчизників за кордоном» як складову свого росту та модернізації, а також прагнув використати можливості російської діаспори, особливо на Заході, для свого посилення (Щедровицкий, 2000).

Прийшовши до влади у 2000 р., Президент РФ Володимир Путін (Владимир Путин) оголосив про початок нової політики щодо «співвітчизників», яка дала старт доктрині «русскій мір» (Русский мир, 2015). На практиці ж відбувся остаточний демонтаж демократичних інститутів і формування деспотичного, гіпернаціоналістичного режиму (Мотиль, 2016). Господар Кремля, говорячи про «русскій мір», вказував на мовну, культурну та цивілізаційну єдність російської діаспори на пострадянському просторі. Він також висловлював невдоволення станом захисту прав росіян за межами Росії. Зокрема, у січні 2001 р. скаржився на недостатню підтримку російських громад СНД із боку Росії, а також на явні недоопрацювання в захисті російської діаспори, культури й мови (Выступление-1, 2001). Водночас у міру утвердження політичного режиму В. Путіна політика щодо «співвітчизників за кордоном» переорієнтовувалася на досягнення двох основних стратегічних завдань: створення спільноти «російських співвітчизників за кордоном» як такої, а також забезпечення лояльності та підтримки зовнішньополітичного курсу Росії з боку «співвітчизників за кордоном» (Якубова, Головкин, Примаченко, 2018, с. 92–93).

Із входженням «русского міра» в політичний лексикон упродовж 2000 р. офіційна Москва дедалі частіше заявляла про право на активне відстоювання зовнішньополітичних інтересів. На той момент влада РФ провела колосальну роботу з окреслення пріоритетів зовнішньої політики, а також з аналізу зовнішніх загроз. У

Воєнній доктрині від 2000 р., зокрема, йшлося про те, що Росія має цілком законне право використовувати армію не лише для захисту, а й для тиску на інші держави. Мовилося про підтримку політичних дій відповідними військовими заходами, а також військово-морської присутності (Указ Президента-3, 2000). У Концепції зовнішньої політики РФ того ж року до військового додавався економічний тиск із наголосом на необхідності бути готовим «до використання всіх наявних в її [Росії – *О. К.*] розпорядженні економічних важелів і ресурсів для захисту національних інтересів» (Концепция-2, 2000).

Такі потуги з відстоювання національних інтересів тісно перепліталися з розширенням меж уявного «русского міра». Демонструючи взаємопов'язаність концепту з поняттям «співвітчизники за кордоном», Президент РФ В. Путін у жовтні 2001 р. на I Конгресі співвітчизників у Москві вказував, що ідентифікатор «русский» є передусім особистим вибором кожного. А така прихильність до російської мови і культури, та й загалом до Росії, виводила «русский мір» за географічні межі Росії і навіть далеко за межі російського етносу (Выступление-2, 2001). Вказуючи на захист прав та інтересів російських громадян, «співвітчизників за кордоном», у посланні до Федеральних зборів РФ В. Путін зазначав, що «сотні тисяч людей, які проживають і працюють за межами своєї країни, мають бути впевнені, що Росія не покине їх, якщо вони опинилися у скрутній ситуації» (Послание-6, 2001). І російські дипломати мають ставати в таких випадках не просто активними, «але наступальними та професійно жорсткими, ефективними» (Послание-6, 2001). Вже у спеціальній трирічній програмі уряду РФ 2002 р. зазначено, що Росія розглядає надання «співвітчизникам за кордоном» допомоги та підтримки як одну з важливих складових державної політики (Распоряжение Правительства, 2002).

Провідну роль у формуванні політики щодо «співвітчизників» мала Адміністрація президента РФ – спеціально створений 2002 р. Відділ з роботи із співвітчизниками за кордоном Управління із зовнішньої політики. Курував процесом заступник голови Адміністрації президента РФ Владіслав Сурков (Владислав Сурков), який надав терміну ідейне наповнення в його кремлівському трактуванні: «Співвітчизниками у Кремлі вважають усіх, хто розмовляє російською, цікавиться російською культурою та хоче підтримувати зв'язки з Росією, не поділяючи їх за громадянством і національністю, які вторинні» (В Кремле, 2002). До налагодження співпраці в межах поширення «русского міра» було залучено максимально широке коло державних, приватних, громадських учасників, незалежно від рівня їхнього зв'язку з Росією та політичної орієнтації. Представники з майже 60 держав світу, зокрема і з України, які взяли участь у форумі Міжнародної ради російських співвітчизників у жовтні 2003 р., висловили готовність «сприяти створенню позитивного образу нової Росії», розробити «концептуальні основи “русского міра” задля об'єднання російської діаспори» (Скринник, 2003). Заяви форуму були співзвучні з тезами вищої політичної верхівки про наявність між державами СНД багатовікових історичних, культурних та інших зв'язків, що робили очевидною взаємозалежність розвитку держав регіону. Доповнювало такий взаємозв'язок проживання там «десятків мільйонів росіян» (Послание-7, 2003).

Основним у процесі самоідентифікації «русских» співвітчизників було поширення не так російської культури чи лояльності до Росії, як саме російської мови. В «Основних напрямках роботи МЗС Росії з розвитку культурних зв'язків Росії із

зарубіжними країнами» зазначено, що відносини із країнами СНД – пріоритетний напрям зовнішньої культурної політики Росії, а завданням залишається формування єдиного культурного, інформаційного й освітнього простору, «збереження багатомовних духовних зв'язків із народами цих країн», закріплення історично сформованих позицій російської мови (Основные направления, 2001). Російське МЗС виступало із пропозицією законодавчого закріплення на офіційному рівні російської мови у країнах СНД, яку супроводжували односторонні звинувачення в недостатній підтримці російської мови влади сусідніх держав. У березні 2002 р. Росія звинуватила і Україну в толеруванні та реалізації усунення російської мови зі свого інформаційного простору.

Інституціоналізація ідеї співпраці зі «співвітчизниками за кордоном» і перетворення їх на прагматичний інструмент досягнення зовнішньополітичних цілей спостерігається на межі 2004–2005 рр. Багато хто з дослідників пов'язує це з подіями Помаранчевої революції в Україні, яку російський Президент В. Путін сприйняв як особисту образу. Попри те, що Помаранчева революція в Україні та Трояндова у Грузії вказували на відмову суспільств цих держав вважати російський шлях розвитку привабливим для себе, «холодний мир» між Росією та Заходом, який настав після «холодної війни», почав стрімко крижати через те, що в Москві вирішили, що рівновага її інтересів із Заходом на пострадянському просторі порушена на користь останнього (Бульвінський, 2020б, с. 384). Події в Києві та перемога «помаранчевих» спонукали владну вертикаль РФ розпочати активний перехід до оборонно-наступальної та антизахідної позицій. Називаючи розпад СРСР «найбільшою геополітичною катастрофою століття» (Послание-8, 2005), В. Путін зазначив, що це стало справжньою драмою для російського ж народу, оскільки десятки мільйонів російських співгромадян і співвітчизників опинилися за межами російської території. Тому для Росії найважливішим питанням, за його словами, залишалася міжнародна підтримка в забезпеченні прав російських співвітчизників за кордоном, і це не було предметом політичного чи дипломатичного торгу. Очевидно вказуючи на Україну, російський Президент закликав Організацію Північноатлантичного договору (НАТО) та Європейський Союз (ЄС) у своїй політиці на пострадянському просторі довести повагу до прав людини, охоплено із правами національних меншин. Водночас після розвороту зовнішньої політики України у напрямі Європи після Помаранчевої революції, концепт «руський мір» з апеляцією до нагальності захисту прав «російськомовних» і «співвітчизників за кордоном», з одного боку, та запереченням суверенітету українського народу – з другого, перетворився чи не на лейтмотив російсько-українських міждержавних відносин та затяжної дипломатичної війни (Смолій, Якубова, 2018, с. 26).

У самому ж концепті «руський мір» спостерігався відхід від ідеї «співвітчизники за кордоном» на користь ідеї «історичне братерство народів» із-поміж колишніх пострадянських республік, що було нічим іншим, як яскравим виявом великодержавного шовінізму. Очевидно, і самі теоретики «руського міра» не могли остаточно дати визначення не лише того, що треба під ним розуміти, а й такої фундаментальної для подібних концептів складових, як «географія поширення». Так, у 2006 р., у День народної єдності (у Росії відзначають щорічно 4 листопада), В. Путін заявляв, що це свято «об'єднує не лише багатонаціональний народ Росії, а й мільйони наших співвітчизників за кордоном, весь так званий рускій мір» (Выступление-3, 2006). Однак уже за рік історична географія «руського міра» була суттєво звужена до масштабів православної спільноти.

*«Русский мир» на руїнах Северодонецька, лютий 2023.
Джерело: тг-канал serhiy_hayday.*

Цього ж року вже в ширшому форматі В. Путін згадував політичних діячів, науковців і викладачів, працівників російськомовних медіа з різних країн – усіх, кому близькі та дорогі поняття «русский мир» і «російське слово» (Приветствие, 2007). Об'єднавчим чинником тут була російська мова, що стала мовою міжнародного спілкування та «історичного братерства народів», як союзу багатьох народів і культур. Вона нібито була не просто оберегом цілого пласту світових досягнень, «а й живим простором багатомільйонного “русского міра”, який, звичайно, значно ширший, ніж сама Росія» (Послание-9, 2007). Владімір Путін наголошував, що концепт «може і має об'єднати всіх, кому дорогі російське слово та російська культура, де б вони не жили – у Росії чи за її межами, і до якої б етичної групи не належали» (Мы русский мир построим, 2007).

Втім, варто погодитися з Л. Якубовою, яка акцентувала, що не існує умоглядного «російського та російськомовного населення» України, а натомість є конкретні територіальні громади зі специфічними типологічними ознаками, з огляду на час й обставини утворення, демографічні, освітні, ментальні, соціально-економічні параметри тощо, що були вмонтовані в певну систему координат внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних та інформаційних зв'язків. Це робило регіональні громади Криму і Донбасу такими ж унікальними, як і решти України, а не «русским міром», як самим собою аргументом розширення державних кордонів РФ (Якубова, 2017, с. 82).

Постійною ж у цій всій вакханалії з визначенням меж «русского міра» і поняття «співвітчизники за кордоном» залишалася лише теза про нібито утиски прав російськомовних за межами Росії. Під час парламентських слухань щодо захисту прав співвітчизників за кордоном Держдума погодилася на необхідність вироблення заходів, спрямованих на прирівнювання прав співвітчизників, що не мають російського громадянства, до прав громадян РФ, які проживають за кордоном (Защита прав, 2006). Ухвала за підсумками слухань була прийнята в активній компанії, спрямованій

на захист сформованої у Криму макроетнічної ідентичності росіян, яким начебто нав'язували українську. Крім того, державним органам рекомендували розробляти регіональні (територіальні) програми підтримки співвітчизників, що проживають за кордоном, і здійснювати їхнє фінансування; сприяти національно-культурним автономіям із компактним проживанням етнічних росіян. Програми також стосувалися розвитку відносин в економічній й освітній сферах, залучення висококваліфікованих працівників через надання їм громадянства, розвиток культурної та спортивної сфер (Защита прав, 2006).

Показово, що в цей час відбулося нове апелювання влади до суспільства щодо необхідної мобілізації сил і ресурсів для захисту своїх співгромадян. Уже згадуваний В. Сурков вказував на нагальну потребу захисту прав «російськомовних» і «співвітчизників за кордоном», наполягаючи на постійній ідеологічній мобілізації суспільства (Сурков, 2007). Започатковані державні програми щодо переселення «співвітчизників за кордон» через сумнівну привабливість РФ для життя були реалізовані в невеликих масштабах. Впроваджувати концепт «руський мір» як поліетнічний проєкт нової російської ідентичності був покликаний спеціально створений у 2007 р. фонд «Русский мир» (Указ Президента-4, 2007), а також засноване роком пізніше Федеральне агентство – Росспівробітництво. Прокремлівські політологи заперечували наявність політичної складової в діяльності цих органів, надаючи їм винятково культурологічний зміст. Як зазначав директор фонду «Русский мир» В'ячеслав Ніконов (Вячеслав Никонов), під «руським міром» треба розуміти не лише росіян чи російську діаспору у країнах близького та далекого зарубіжжя, а й іноземців, які розмовляють російською, вивчають чи викладають її, – всіх тих, кого щиро цікавить Росія та її майбутнє (Идеология Фонда). Таке благородне, на перший погляд, інституційне оформлення мало оптимізувати зусилля держави та суспільства. Проте насправді відбувалася формалізація та надмірна заполітизованість відносин із російською діаспорою (Агеева, 2022). Риторика щодо необхідності відновлення «великої країни» в її колишніх кордонах зробила такі ідеї домінантними у стилі політичного мислення не лише російської політичної еліти, а й політичного менталітету росіян як нації загалом (Мищенко, 2004, с. 168). Та й саме суспільство скептично ставилося до державних ініціатив. За даними всеросійського опитування, яке провів Всеросійський центр вивчення громадської думки 2008 р., ефективною її вважав лише 21 % респондентів, тоді як 37 % – малоефективною, а неефективною – 20 % (Защита соотечественников, 2008).

Починаючи з 2007 р., зі сумнозвісної «Мюнхенської промови» В. Путіна, зовнішню політику у РФ конструювали крізь призму цивілізаційного змісту. У межах наднаціонального проєкту, покликаного переосмислити місце Росії у світі, концепція «суверенна демократія» як апеляція до національних особливостей та історичних традицій Росії як великої держави (Лапина, 2009) і носія «цивілізаційної місії», ідея російської окремішності започаткувала новий етап розвитку її відносин із сусідніми державами та діаспорою, що в сукупності формували єдиний «руський мір». Сам же концепт як символ імперської ідентичності визначав рівень взаємодії із «руськими» як спосіб розширення.

У Концепції зовнішньої політики 2008 р. російську діаспору – «руський мір» – Москва розглядала як партнера у справі «розширення і зміцнення простору російської мови та культури» (Концепция-3, 2008). Роздробленість, що стояла на заваді

адекватного усвідомлення своїх етнокультурних, соціально-економічних і політичних прав російською громадою, було запропоновано подолати консолідацією співвітчизників у їхньому діалозі з історичною батьківщиною. Концепція давала Росії змогу самостійно діяти в інтересах підтримки безпеки у світі на глобальному й регіональному рівні та для захисту своїх національних інтересів: «Росія має бути готовою до використання всіх наявних у її розпорядженні економічних важелів і ресурсів для захисту національних інтересів ... Якщо партнери не будуть готові до спільних дій, Росія для захисту своїх національних інтересів буде змушена діяти самостійно» (Концепция-3, 2008). Цікаво, що в цьому ж документі з'явилися перші згадки про протидію Росії «виявам неофашизму, будь-яким формам расової дискримінації, агресивного націоналізму, антисемітизму та ксенофобії, спробам переписати історію та використовувати її з метою нагнітання конфронтації та реваншизму у світовій політиці, підданню ревізії підсумків Другої світової війни» (Концепция-3, 2008). У майбутньому ці речі стали одними з основних у риторичі кремлівських пропагандистів для виправдання військової агресії та агресивних дій на міжнародній арені. Як зазначив у виступі на III Світовому конгресі співвітчизників президент РФ Дмитрій Медведєв (Дмитрий Медведев): «... минув той час, коли люди, які опинилися поза батьківщиною, причому часто не зі своєї вини і навіть без своєї волі, просто викреслювалися з життя нашої країни. Підтримка співвітчизників – це один із найважливіших напрямів розвитку нашої держави» (Выступление-5, 2009). Російська мова тут фігурувала як основна складова «руського міра». Ще одним критерієм було своє самоусвідомлення як частини Росії. Тут головним завданням «руського міра» стало його максимальне поширення, а сам він мав стати єдиним інформаційним простором (Выступление-6, 2012).

Апробувати такий підхід Росія змогла вже в серпні 2008 р., коли під приводом «захисту співвітчизників» вступила у військове протистояння із Грузією. Очевидною була надуманість причин початку війни і спроба Росії використати конфлікт навколо Південної Осетії та Абхазії, адже насправді у відсотковому вимірі чисельність росіян у регіоні сягала заледве 2 % (Населення, 1989). Військовий захист «співвітчизників за кордоном» став апофеозом зовнішньополітичних потуг Росії в її спробах стати полюсом сили за допомогою силових методів і взаємодії з діаспорою та продемонстрував, що Кремль може використати найочевидніші надумані причини для війни проти слабшої у військовому й економічному вимірах держави. Грузію ж вона цинічно трактувала як агресора, який нібито напав на російських миротворців і розв'язав війну проти Осетії (Бульвінський, 2020а, с. 330). І «захист співвітчизників за кордоном» як одна із причин військової інтервенції був не випадковим, адже саме ця тема на той момент стала пріоритетною для Адміністрації президента РФ.

Показово, що цього ж року на квітневому саміті НАТО в Бухаресті В. Путін представив аргументи, які в майбутньому використовували для обґрунтування агресії Росії в Україні. Вказуючи на наявність російських інтересів щодо України й імовірних шляхів її інтеграції, він зазначав, що в Україні, яка є «складною державою, створеною в радянський час», проживає 17 млн росіян, які фактично складають усе населення Півдня України, а Крим «просто отриманий Україною рішенням політбюро ЦК КПРС. Навіть не проведено було державних процедур із передачі цієї території» (Выступление-4, 2008). Фактично вже тоді В. Путін поставив під сумнів територіальну цілісність України, висунувши їй претензії щодо АР Крим.

У наступні роки чинник орієнтування на діаспору в реалізації зовнішньої політики РФ децю втратив значущість, поступившись місцем концепту «русскій мір» у його трактуванні Російською Православною Церквою (РПЦ). Імовірно, це було зумовлене впровадженням політики «м'якої сили», що давала РПЦ місію формування особливого цивілізаційного наддержавного простору, який розмивав кордони, роблячи все населення «русскімі людьми» в межах «русского міра». Сам термін почав більше асоціюватися з діяльністю РПЦ, аніж із першими особами РФ, після програмного виступу очільника РПЦ Патріарха Кіріла (Кирил) на III Асамблеї «Русській мір» в листопаді 2009 р. (Здіорук та ін, 2014, с. 13).

Поряд із політикою «м'якої сили», яку впроваджували спеціально створені для цього фонди, парафії РПЦ, а також мережа пропагандивних медіа ресурсів, доктринальні зміни в силовому блоці захисту національних інтересів Росії на міжнародній арені стосувалися і співвітчизників за кордоном. У Воєнній доктрині 2010 р. були розширені можливості для силових дій за межами Росії, що стало новим завданням російської армії у мирний час. «Із метою захисту інтересів Російської Федерації та її громадян, підтримки міжнародного світу та безпеки формування Збройних сил Російської Федерації можуть оперативного використовуватися за межами Російської Федерації відповідно до загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, міжнародних договорів Російської Федерації та федерального законодавства», — йшлося в документі (Указ Президента-5, 2010). Також Росія залишала за собою право вживати заходи для запобігання (усунення) загрози миру, придушення актів агресії (порушення миру). Зрозуміло, що «захистити» російських громадян Москва планувала передусім на пострадянському просторі, як це було апробовано під час війни проти Грузії, хоча на офіційному рівні російські політики та дипломати вказували на відсутність будь-яких проблем. Зокрема, посол РФ у Києві Віктор Черномірдин (Виктор Черномырдин) неодноразово публічно заявляв, що в Україні немає проблем ні з російською нацменшиною, ні з російською мовою (Коцина, 2009), а його наступник на посаді Михайл Зурабов (Михаил Зурабов) у 2010 р. взагалі використовував риторичку про єдиний народ, «зі своїми нюансами, зі своїми особливостями, але єдиний народ» (Зурабов записал українцев, 2010).

І справді, у руслі «єдиного народу» Кремль, починаючи з 2009–2010 рр., безперешкодно здійснював свою пропагандивну роботу в Україні. Цьому сприяла політична кон'юнктура в Україні, яка прихильно ставилася до діяльності російського Федерального агентства у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном. Діяльність Росспівробітництва була не лише пропагандивною, а й несла відкрито антиукраїнську риторичку, спрямовану на розкол українського суспільства. Водночас відбувалася зміна підходу до категорії «співвітчизники за кордоном». Із метою переходу від кількісного до якісного узагальнення 2010 р. було законодавчо звужено поняття «співвітчизник», прибравши з нього категорію колишніх громадян СРСР та їхніх нащадків. Натомість ними тепер вважали осіб та їхніх нащадків, «які проживають за межами території Російської Федерації і переважно належать до народів, що історично проживають на території РФ» (Федеральный закон, 2010).

Під час президентської кампанії 2012 р. світ побачила стаття кандидата в Президенти РФ В. Путіна, де були гостро розкритиковані наміри окремих політичних діячів будувати майбутню Росію винятково на засадах «расової чистоти», російської етнічності чи потреби «руйнування імперії, яка сиділа на ший російського народу»

(Путин, 2012). Модель «національна держава», основана на етнічній ідентичності, переживала кризу, що засвідчив провал політики мультикультуралізму на Заході. Натомість російська національна політика ґрунтувалася на багатовіковому розвитку Росії як багатонаціональної країни, де постійно відбувався процес взаємного звикання, взаємного проникнення, змішування народів «на сімейному, на дружньому, на службовому рівні» (Путин, 2012). На думку В. Путіна, визначальними у формуванні такої унікальної поліетнічної цивілізації були культура та народ, які формували т. зв. російське культурне ядро (Путин, 2012). Вибір же існувати в межах такої цивілізації російський народ підтверджував «не на плебісцитах і референдумах, а кров'ю. Всією своєю тисячолітною історією» (Путин, 2012).

Уже втретє у статусі Президента РФ В. Путін у посланні Федеральним зборам РФ вказував на «нерозривну, тисячолітню історію» Росії (Послание-10, 2012), на основі якої, на його думку, росіяни мали віднаходити внутрішню силу і зміст національного розвитку, а також наголошував на єдності, попри етнічне походження єдиного «русского народу» (Послание-10, 2012). Відстоюючи тези про Росію як багатонаціональну державу-цивілізацію, В. Путін дав вказівку розробити механізм пришвидшеного надання російського громадянства носіям російської мови і нащадкам тих, хто народився у СРСР та Російській імперії, а також «розширювати присутність Росії у світовому гуманітарному, інформаційному та культурному просторах» (Послание-10, 2012). Крім того, висловив переконання, що не пізніше 2015 р. в'їзд до Росії повинен бути дозволений винятково за закордонними, а не внутрішніми паспортами інших країн (що й було реалізовано). Сама ж риторика навколо ідеологічного концепту «русскій мір» ставала дедалі реваншистською, де захист «співвітчизників за кордоном» був тотожний поняттю Росії-збиральниці земель, розділених «штучними» кордонами території Російської імперії. У самій ж Росії склалася своєрідна політична, економічна й ідеологічна «особливість» – пасіонарність розвитку країни як імперії із власним царем-самодержцем і патріархом (Кондратенко, 2015, с. 131).

В оновленій Концепції зовнішньої політики РФ, затвердженій 15 лютого 2013 р., у реалізації стратегічних пріоритетів, а отже, й розповсюдженні «русского міра», провідна роль була відведена «м'якій силі», яка охоплювала інформаційні, гуманітарні та культурні механізми. І хоча застосування «м'якої сили» декларувалося як інструмент для створення та промоції привабливого образу Росії, насправді вона була спрямована на ширше коло геополітичних і геоекономічних інтересів (Концепция-4, 2013). Відтак комплекс зовнішньополітичних завдань не був обмежений взаємодією зі співвітчизниками, а поширював наративи «русского міра».

Фактично, у Росії на 2013 р. – початок 2014 р. в ідеологемі «русскій мір» остаточно поєдналися ідея захисту «співвітчизників за кордоном» і суспільний запит на прагматичну та жорстку міжнародну політику. Складовою дискурсу про національну ідентичність стала дедалі агресивніша риторика й позиція «фортеці в облозі», яку нібито уособлювала Росія, що протистояла державам Заходу, що становили загрозу для її подальшого процвітання. Також лунали докори в нібито черговому наступі на інтереси російських «співвітчизників за кордоном» та обов'язок їхнього захисту. У центрі проблем було право на вивчення рідної мови і здобуття освіти російською (Сравнительный анализ, 2014, с. 13). Сам же «русскій мір» як «проект», який еклектично синтезував культуру, релігію та політику, був зручним, мав універсальне використання і для політичних цілей, як-от забезпечення інтеграційних й

експансіоністських зусиль чи повсякденна робота державних органів влади в гуманітарній сфері (Здіорук та ін., с. 21).

Під час військового вторгнення в Україну на початку 2014 р., що супроводжувалося заявами про «військовий переворот у Києві», «бандерівців при владі», русофобію та потребу захисту російськомовних у сусідній державі, гасло культурно-духовної ідентичності «співвітчизників за кордоном» швидко переросло в заклики відновлення радянської імперії, об'єднання колишніх пострадянських республік у межах єдиного «руського міра». Трактуючи Революцію Гідності як державний переворот, інспірований Заходом у межах «руського міра», Президент РФ В. Путін вказував, що «у випадку з Україною наші західні партнери перейшли межу ... Вони ж чудово знали, що і в Україні, і в Криму живуть мільйони російських людей» (Путін: в случае с Украиной, 2014). Із подібними повідомленнями виступав і голова російського МЗС Сергій Лавров (Сергей Лавров), який пізніше зазначав, що ситуація в Україні стала для російської діаспори справжнім випробуванням на міцність (Виступление-7, 2015). Як зазначали фахівці Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД): «Штучне створення конфліктів на мовно-культурному ґрунті стало однією із причин загострення українсько-російських відносин» (Мазука, 2014). Насправді ж, неспроможна економічним і політико-дипломатичним шляхами здійснювати глобальну конкуренцію, офіційна Москва, за словами Г. Перепелиці, створивши доктрину «руській мір», зайнялася руйнацією світового порядку (Криза, 2019). Як наслідок – анексія АР Крим та захоплення підтримуваними Росією сепаратистами влади в окремих районах Луганської та Донецької обл., заворушення з десятками постраждалих у Харкові й Одесі. Запропонована ж Росією до побудови на українських територіях Новоросія була все ж не закономірним явищем, а штучним конструктом, створеним у прокремлівських політтехнологічних кабінетах (Артимишин, Соляр, 2022а, с. 423).

«Русській мір» та ідея захисту «співвітчизників за кордоном» як обґрунтування російської зовнішньої політики по суті стали ідеологічним тлом для ведення політичної, культурної і військової експансії щодо сусідніх держав. Цивілізаційна належність жителів АР Крим (Обращение Президента, 2014), як, зокрема, вказував В. Путін у промові з нагоди її анексії 18 березня 2014 р., через більшість російськомовного населення, з погляду Росії, мала «узаконити» вторгнення у сусідню суверенну державу й анексію частини її території. При цьому господар Кремля, звертаючись до присутніх, зазначав, що його послання відповідає «і часу, і умовам», а також завданням, які будуть поставлені. Очевидно, апелюючи до голосування за сценарієм, В. Путін дякував усім «за підтримку, єднання та солідарність у доленосні моменти», коли багато вирішується для майбутнього Росії. За його словами, вона практично довела, що здатна захистити співвітчизників, із честю відстоювати правду і справедливість (Обращение Президента, 2014). Президент РФ сформулював основні тези новітньої російської зовнішньополітичної доктрини, яка оголошувала міжнародне право не догмою, а набором варіантів, із яких Кремль обиратиме те, що йому вигідно. З огляду на те, що держави поділяються на сильні та слабкі, територіальна цілісність і суверенітет останніх є полем домовленостей перших. При такому розкладі сил Росія є окремою країною – цивілізацією зі своїми унікальними цінностями, тому намагатиметься формувати свої правила гри в міжнародній політиці (Яременко, Белокопос, Хара, 2015). На це вказували і зміни у Воєнній доктрині РФ від грудня 2014 р., яка робила правомірним використання армії й інших силових структур для забезпечення захисту своїх

Плакат-застереження щодо використання російської мови на території суверенної держави Україна. Джерело: З мережі Інтернет.

громадян, що перебувають за межами РФ. По суті, положення доктрини надавали можливість розв'язання воєнного конфлікту в будь-якому регіоні світу (Лоссовський, 2015, с. 15). Така риторика була продиктована етнічним та великодержавним націоналізмом, де українців і росіян трактують як «один народ», а про Україну говорять як про штучно створену державу (Кузьо, 2018, с. 76).

Невизначеність ідентифікації росіян та розмитість поняття «Росія», що призводять до правового нігілізму в міжнародних відносинах і стають ідеологічним обґрунтуванням військової експансії у сусідні країни, створили простір для маніпуляцій, зокрема щодо розуміння статусу поняття громадянства або підданства (Парахонський, Яворська, 2019, с. 254–255). Підтримка імперської ідеології з «повернення Криму» російським суспільством, який на рівні емоційної складової політичних орієнтацій посилювався атмосферою небувалої істерії, нагнітанням страху, нав'язуванням ідеї, що росіянам в АР Крим загрожують радикальні українські націоналістичні організації (такої думки 2013 р. дотримувалося 67 % (Гудков, 2014)) призвели до того, що 54 % визнавали законним введення російських військ до українського Криму (Гудков, 2014).

Як бонус, Кремль одержав також значну підтримку представників численної російської та пострадянської діаспори у країнах Заходу. Значна кількість цих російських «співвітчизників» зберегла «базисну» ідентичність, її «ціннісні» пріоритети, а також москвоцентричний погляд на світ. Формуючи із сучасною Росією єдиний культурний та ідеологічний організм, ці члени західних ліберальних спільнот надають їй моральну підтримку, добровільно виконуючи роль агентів «руського міра» (Бережний та ін., 2018, с. 280).

Захищаючи «співвітчизників за кордоном», Кремль продовжив розширення своїх кордонів, розгортаючи війну в Україні у наступні роки. У Кремлі переконували, що подіями у АР Крим Росія продемонструвала здатність до забезпечення суверенітету, незалежності, державної та територіальної цілісності, захисту прав співвітчизників за кордоном. Також нібито зросла її роль у вирішенні найважливіших міжнародних проблем, врегулюванні військових конфліктів, забезпеченні стратегічної стабільності й верховенства міжнародного права в міждержавних відносинах (Указ президента-6, 2015). Насправді ж, як слушно зауважив акад. В. Горбулін, зовнішня політика Росії не ґрунтувалася на стратегічному плануванні щодо забезпечення планування коротко-, середньо- і довготермінових зовнішньополітичних рішень, а владні еліти намагалися обґрунтувати цей стан тим, що в сучасному світі стратегії стали абсолютно неможливими (Горбулін, 2016). Саме тому наукова й експертна громадськість дедалі частіше схиляється до думки, що розв'язання Росією війни проти України зумовлене насамперед внутрішньополітичними й пропагандивними міркуваннями – не допустити майдану в Росії (Мотиль, 2015).

Отже, під категорією «співвітчизники за кордоном», що сформувалася у вирі інтелектуальних дискусій 1990-х років щодо «розділеної російської нації», розуміли вихідців із СРСР та Росії і їхніх прямих нащадків, незалежно від національної та етнічної належності. Обстоюючи необхідність захисту «співвітчизників за кордоном» і встановлення з ними культурних зв'язків, Кремль намагався використовувати їх як інструмент для зміцнення своїх позицій у внутрішньополітичному просторі «ближнього зарубіжжя». На це була спрямована робота профільних відомств, державних і недержавних фондів, а також низка програм щодо надання допомоги й захисту прав російської діаспори.

Поява «руського міра», що трансформувався з метафори в політичну практику та новітню російську державну ідеологію – від відсутності перспективної мети до проголошення завдання збирання «роз'єданого народу» – сприяла позиціонуванню країни як особливого історико-культурного простору. Змістовна багатозначність ідеологеми допускала широкий спектр інтерпретацій, зокрема і як настанова до дій із захисту категорії «співвітчизники за кордоном». Спекулюючи на темі захисту прав російськомовного населення, Росія впродовж багатьох років намагалася втручатися у внутрішні справи сусідніх держав. Водночас активна пропагандивна діяльність неодноразово демонструвала справжні наміри російських реваншистів щодо України. Розмитість поняття «руський мір» у цьому контексті давала підстави для маніпуляцій та його використання, з огляду на політичну доцільність. Дискримінаційні, з погляду Кремля, дії щодо «співвітчизників за кордоном» могли «спонукати» Росію до перегляду своєї політики щодо окремої держави аж до розгортання військових дій.

Цілком очевидно, що в межах концепту «руський мір» Кремль застосовує російськомовне населення за кордоном для впливу – як інструмент дестабілізації та підривної діяльності. На зламі 2013–2014 рр. він використав гасла відновлення культурної єдності «руського міра» і «захисту російської мови та людей, які говорять нею», для виправдання територіальної експансії в Україну.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Агеева, В. (2022). Global Russians как российская «мягкая сила». *Россия в глобальной политике*, 20/1, 91–106.

Артимишин, П., Костюк, О. (2020). «Велика Польща» та «руський мір»: Україна у суспільно-політичному дискурсі та зовнішньополітичних доктринах сусідніх держав: монографія. Львів.

Артимишин, П., Соляр, І. (2022а). Проект «Новоросія» в контексті сучасної російсько-української війни. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing, 414–423. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4>

Артимишин, П., Соляр, І. (2022b). Між загрозою для суверенітету й регіональним лідерством: Україна та російські інтеграційні проекти на пострадянському просторі. *Український історичний журнал*, 5, 31–42. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.031>

Банах, В. М. (2009). Євразійство у Росії 1990-х років та українська незалежність. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія «Гуманітарні науки»*, 7, 82–89.

Бульвінський, А. Г. (2020а). Доктринальні засади політики Росії щодо пострадянського простору. В А. Г. Бульвінській (ред.), *Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія*. Київ, 306–336.

Бульвінський, А. Г. (2020b). Український чинник трансформацій пострадянського простору. В А. Г. Бульвінській (ред.), *Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія*. Київ, 380–402.

В Кремле создан отдел по работе с соотечественниками за рубежом. (2002). <https://www.newsru.com/russia/22jul2002/podrazdelen.html>

Возродится ли Союз? Будущее постсоветского пространства. Тезисы СВОП. (1996, 23 мая). *Независимая газета*.

Выступление-1: Выступление на совещании руководящего состава сотрудников дипломатической службы России, 26 января 2001 года, Москва. (2001). *МИД РФ*. <http://special.kremlin.ru/events/president/transcripts/21169>

Выступление-2: Выступление Президента России на Первом Всемирном конгрессе российских соотечественников. (2001). <http://vksrs.com/publications/vystuplenie-prezidenta-rossiivladimira/>

Выступление-3: Выступление Президента Российской Федерации В. В. Путина на государственном приеме, посвященном Дню народного единства. (2006). *МИД РФ*. https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/compatriots/stati_vystupleniya/1747913/

Выступление-4: Выступление Владимира Путина на саммите НАТО (Бухарест, 4 апреля 2008 года). (2008). <http://www.unian.net/politics/110868-vyistuplenie-vladimira-putina-na-sammitenato-buharest-4-aprelya-2008-goda.html>

Выступление-5: Выступление Президента России Д. А. Медведева на 3-м Всемирном конгрессе соотечественников, Москва, 1 декабря 2009 года. (2009). *МИД РФ*. https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/compatriots/vsemirnyy_kongress_sootechestvennikov/2009_vsemirnyy_kongress_sootechestvennikov/1660901/

Выступление-6: Выступление премьер-министра Российской Федерации Дмитрия Медведева на открытии VI Ассамблеи Русского мира «Русский язык и российская история». (2012). *Русский век*, 12, 44–45.

Выступление-7: Выступление Министра иностранных дел России С. В. Лаврова на встрече с членами Всемирного координационного совета российских соотечественников, Москва, 28 мая 2015 года. (2015). *МИД РФ*. https://mid.ru/ru/foreign_policy/compatriots/vsemirnyu_kongress_sootechestvennikov/id/1509403/

Гливаковский, А. (1992). «Империя зла» развалилась – что дальше? *Москва, 1*, 81–88.

Горбулін, В. (2014). «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiiyirevanshu-.html>

Горбулін, В. (2016, 2–9 липня). 2017-й: далі буде. *Дзеркало тижня*. <http://gazeta.dt.ua/internal/2017-y-dali-bude-cinnisni-resursi-viyni-i-miru-ukrayinskiy-format-.html>

Горбулін, В. П. (ред.). (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Київ.

Гудков, Л. (2014). *О любви к Крыму*. Левада-Центр. Аналитический Центр Юрия Левады. <http://www.levada.ru/2014/03/18/o-lyubvi-k-krymu/>

Декларация о поддержке российской диаспоры и о покровительстве российским соотечественникам. Утверждена постановлением Государственной Думы от 08.12.1995 г. № 1476. (1995). <https://docs.cntd.ru/document/9015013>

Записка председателю Комитета по международным делам и внешнеэкономическим связям Верховного Совета РСФСР Лукину В. П. от 29 августа 1991 года. «О политике в отношении Украины». (1991). <http://gaidar-arc.ru/file/bulletin-1/DEFAULT/org.stretto.plugins.bulletin.core.Article/file/2630>

Засади взаємовідносин України і Росії: Крим. (2014). *Віче*, 6. <https://veche.kiev.ua/journal/4105/>

Затулин, К. (1999). *Российско-украинский договор: обман века*. <https://zatulin.ru/rossijsko-ukrainskij-dogovor-obman-veka/>

Защита прав соотечественников за рубежом: состояние законодательства и перспективы его совершенствования. Рекомендации парламентских слушаний. (2006). <http://council.gov.ru/media/files/41d4536b5c0cd384b529.doc>

Защита соотечественников за рубежом должна стать приоритетом российской внешней политики. Опрос ВЦИОМ. (2008). <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/zashhita-sootechestvennikov-za-rubezhom-dolzha-stat-prioritetom-rossijskoj-vneshnej-politiki>

Здіюрук, С. І., Яблонський, В. М., Токман, В. В., Астаф'єв, А. О., Василевський, О. Л., Зубченко, С. О., Іщенко, А. Ю., Литвиненко, О. М. (2014). *Україна та проект «руського мира»: аналітична доповідь*. Київ. НІСД.

Зурабов записал украинцев и русских в один народ. (2010). <http://lenta.ru/news/2010/06/15/zurabov/>

Егоров, В., Затулин, К., Яновская, Ю. (2014). *Сравнительный анализ правового положения соотечественников, проживающих в постсоветских странах*. Москва.

Идеология Фонда «Русский мир». (б. п.). <https://russkiymir.ru/fund/>

Караганов, С. А. (1992). Проблемы защиты интересов российско-ориентированного населения в ближнем зарубежье. *Дипломатический вестник*, 21–22, 43–45.

Козырев, А. В. (1994). Внешняя политика преобразующейся России. *Вопросы истории*, 1, 3–11.

Кондратенко, О. (2015). Концептуальні основи російської геополітики та геостратегії. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: «Філософія, соціологія, політологія»*, 2, 129–139.

Кондратенко, О. (2017). *Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації: монографія*. Київ: ВПЦ «Київський університет».

Кононенко, К. А., Парахонський, Б. О., Яворська, Г. М. (2016). *Системна криза міжнародної безпеки: Близькосхідно-Чорноморський простір: аналітична доповідь НІСД*. Київ. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-09/sustemna_kriza-a24f7.pdf

Конституция Российской Федерации. (1993). <https://www.prilib.ru/item/1156004>

Концепция-1: Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Распоряжением Президента Российской Федерации Б. Н. Ельцина от 23 апреля 1993 г. (1993). *Дипломатический вестник*, 1–2, 3–23.

Концепция-2: Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Президентом РФ 28 июня 2000 г. (2000). <https://docs.cntd.ru/document/901764263>

Концепция-3: Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Президентом РФ 15 июля 2008 г. (2008). <https://www.kremlin.ru/acts/news/785>

Концепция-4: Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Президентом РФ 16 февраля 2013 г. (2013). <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf>

Котигоренко, В., Рафальський, О. (2013). Ідеологічний проект «руського мира» і політичні переваги та уподобання населення українського Донбасу. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 5. Київ, 53–76.

Коцина, І. (2009). Виктор Черномырдин «России не нужны никакие помощники и советчики в части наших отношений с Украиной». <https://fakty.ua/ru/20646-viktor-chernomyrdin-rossii-ne-nuzhny-nikakie-pomocshniki-i-sovetchiki-v-chasti-nashih-otnoshenij-s-ukrainoj>

Криза сучасної системи міжнародної безпеки: причина і наслідки. (2019). *Зовнішні справи*, 11–12, 37–40.

Кузьо, Т. (2018). *Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет* (А. Павлишин, пер. з англ.). Київ: Дух і літера.

Лапина, Н. (2009). Российский политический режим: оценки и интерпретации. *Мировая экономика и международные отношения*, 6, 17–30.

Ларюэль, М. (2015). *Русский мир. Мягкая сила России и геополитическое воображение*. <https://www.caa-network.org/archives/3832>

Лебедь, О. (1995, 17 мая). В политику меня не просто привели – загнали. *Литературная газета*, 5.

Литвиненко, О. (2015). Політичний і культурний аспекти аналізу сучасної російської цивілізаційної ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 1, 81–94.

Лоссовський, І. (2015). Зовнішньополітична стратегія Росії щодо України як реалізація «Нової доктрини обмеженого суверенітету» («доктрина Путіна»). *Зовнішні справи. Політичні науки*, 5, 12–15.

Мазука, Л. І. (2014). *Щодо питання забезпечення мовно-культурних прав етнічних росіян в Україні. Аналітична записка*. Київ. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/schodo-pitannya-zabezpechennya-movno-kulturnikh-prav-etnichnikh-rosiyan-v>

Марьямова-Давыдова, Е. (1995, 17 февраля). Необходимо единство. *Литературная Россия*, 1–2.

Міщенко, М. (2004). Месіанізм і націоналізм у формуванні сучасної російської національної ідеї. *Незалежний культурологічний часопис «І»* (№ 31: Росія ХХІ), 167–171.

Мотиль, О. (2015). *Страх Путіна перед Майданом був раціональним*. <http://zbruc.eu/node/32988>

Мотиль, О. (2016). *Наступні 25 років для України: виклики і цілі*. <http://gazeta.ua/blog/49187/nastupni-25-rokiv-dlya-ukrayini-vikliki-i-cili>

Мы русский мир построим! (2007, 6–12 декабря). *Литературная газета*, 7.

Мяло, К. (1992). Есть ли в Евразии место для русских? *Литературная Россия*, 32, 3–4.

Нарочницкая, Н. (1993). Осознать свою миссию. *Наш современник*, 2, 164–170.

Населення Південно-Осетинської АО за переписом 1989 року. (б. р.). <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnsossetia.html>

Обращение Президента Российской Федерации В. В. Путина. (2014). <http://kremlin.ru/events/president/news/20603>

Основные направления работы МИД России по развитию культурных связей России с зарубежными странами. (2001). <http://www.ln.mid.ru/ns-dksu.nsf/6786f16f9a1fc72432569ea0036120e/3ab2f674ebfae614c3256e39002d28a6?OpenDocument>

Островский, Е., Щедровицкий, П. (1997). Орел расправляет крылья: 1111 знаков за 1111 дней до Нового Тысячелетия. *Русский Архипелаг*. http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history95-97/shedrovicky-1111zn/

Островский, Е., Щедровицкий, П. (1999). Россия: страна, которой не было. *Вестник СМН*, 9 (41), 2–6. http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history99-00/shedrovicky-possia-no/

Очирова, Т. (1994). Геополитическая концепция евразийства. *Общественные науки и современность*, 1, 47–55.

Павловский, Г., Чернышев, С. (1996). *К возобновлению русского*. <http://old.russ.ru/ri/index.htm/>

Панарин, А. С. (1995). Евразийский проект в миротехническом контексте. *Восток*, 2, 66–79.

Парахонський, Б. О., Яворська, Г. М. (2019). *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл*. Київ. НІСД.

Перепелиця, Г. (2004). Виклик майбутньому. Геополітичні витоки асиметрії українсько-російських відносин. *Політика і час*, 10, 13–28.

Перепелиця, Г. М. (2017). *Україна – Росія: війна в умовах співіснування*. Київ. Видавничий дім «Стилос».

Писаренко, С. (1992, 14 березня). 100 днів: Прес-конференція Президента України Л. Кравчука. 12 березня 1992 р. *Голос України*, 3.

Письмо Постоянного представителя РФ при Организации Объединенных наций Ю. Воронцова на имя Председателя Совета Безопасности ООН. (1993). <https://un.org/russian/documen/scaction/1993/>

Подберезкин, А. И., Хомутов, Д. Т. (сост.). (1994). *Неизвестный Руцкой: политический портрет*. Москва. Информационно-издательское агентство «Обозреватель».

Послание Президента-1: Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ «Об укреплении Российского Государства». (1994). https://yeltsin.ru/uploads/upload/2015/03/27/f6_o1_d131_001.pdf

Послание Президента-2: *Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ «О действенности государственной власти в России».* (1995). <https://yeltsin.ru/archive/paperwork/12591/>

Послание Президента-3: *Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ «Россия, за которую мы в ответе».* (1996). <https://yeltsin.ru/archive/paperwork/12592/>

Послание Президента-4: *Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ «Общими силами – к подъему России».* (1998). <http://www.kremlin.ru/acts/bank/20941/page/1>

Послание Президента-5: *Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ «Россия на рубеже эпох».* (1999). <https://yeltsin.ru/archive/paperwork/101579/>

Послание Президента-6: *Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию. «О положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики государства».* (2001). <http://kremlin.ru/acts/bank/36350>

Послание Президента-7: *Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию «О положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики государства».* 16 мая. (2003). <http://kremlin.ru/acts/bank/36352>

Послание Президента-8: *Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию. «О положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики государства».* 25 апреля. (2005). <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>

Послание Президента-9: *Послание Федеральному Собранию Российской Федерации Президента России Владимира Путина.* (2007). <http://www.rg.ru/2007/04/27/poslanie.html>

Послание Президента-10: *Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию.* (2012). <http://www.kremlin.ru/events/president/news/17118>

Постановление-1: *Постановление ВС РФ № 2292-1 от 06.02.1992 года. «О продолжении работы по изучению правовой обоснованности решений Президиума ВС СССР от 19 февраля 1954 г. и ВС СССР от 26 апреля 1954 г. о выведении Крымской области из состава РСФСР».* (1992). <http://ipravo.info/russia2/law85/636.htm>

Постановление-2: *Постановление Верховного Совета Российской Федерации № 5359-1 от 9 июля 1993 года. «О статусе города Севастополя».* (1993). https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%92%D0%A1_%D0%A0%D0%A4_%D0%BE%D1%82_09.07.1993_%E2%84%96_5359-1

Постановление-3: *Постановление Правительства РФ. «О мерах по поддержке соотечественников за рубежом» № 1064 от 31 августа 1994 года.* (1994). <https://base.garant.ru/1548722/>

Постановление-4: *Постановление Государственной Думы Федерального собрания Российской Федерации № 1476-1 ГД от 8 декабря 1995 года. «О Декларации о поддержке российской диаспоры и о покровительстве российским соотечественникам».* (1995). <https://docs.cntd.ru/document/9015013>

Приветствие Президента России В. В. Путина участникам и гостям международной Конференции по статусу русского языка за рубежом. (2007). https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1585379/

Путин, В. (2012, 23 января). Россия: национальный вопрос. *Независимая газета*. https://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html

Путин: в случае с Украиной Запад перешел черту. (2014). <https://www.interfax.ru/russia/365487>

Разуваев, В. (1993). *Геополитика постсоветского пространства*. Москва: ИНИОН.

Распоряжение Правительства Российской Федерации от 28 ноября 2002 года. № 1663-р. «Об утверждении Основных направлений поддержки Российской Федерации соотечественников за рубежом на 2002–2005 годы». (2002). <https://docs.cntd.ru/document/901834102>

Розумний, М. та ін. (за заг. ред.). (2018). *Режим Путіна: перезавантаження-2018*. Київ: НІСД.

Российская политика «ближнего зарубежья», доктрина Караганова и Крым. (2020). <https://ghall.com.ua/2020/12/02/rossijskaya-politika-blichnego-zarubezhya-doktrina-karaganova-i-krym-ark/>

Скринник, В. (гл. ред.). (2003). Международный форум «Зарубежная диаспора – интеллектуальный ресурс России». *Информационный бюллетень*. Москва.

Смолій, В., Якубова, Л. (2018). *Історичний контекст формування проекту «русский мир» та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: аналітична записка*. Київ.

Солженицын, А. (1990). *Как обустроить Россию*. Москва: Правда.

Солженицын, А. (1994). «Русский вопрос» к концу XX века. https://magazines.gorky.media/novyi_mi/1994/7/russkij-vopros-k-konczu-xx-veka.html

Солодовник, С. (1995, 26 ноября). «ЯБЛОко» в экспортной упаковке. *Московские новости*.

Сурков, В. (2007). Русская политическая культура. *Стратегия России*, 7. http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1185274722&archive=1185275035&start_from=&ucat=14&

Указ Президента-1: Указ Президента Российской Федерации № 1681 от 11.08.1994 г. «Об Основных направлениях государственной политики Российской Федерации в отношении соотечественников, проживающих за рубежом». (1994). <http://kremlin.ru/acts/bank/6801>

Указ Президента-2: Указ Президента РФ № 940 от 14 сентября 1995 г. «Об утверждении стратегического курса РФ с государствами-участниками СНГ». (1995). zakonbase.ru/content/nav/15088

Указ Президента-3: Указ Президента Российской Федерации № 706 от 21 апреля 2000 г. «Об утверждении Военной доктрины Российской Федерации». (2000). <http://kremlin.ru/acts/bank/15386>

Указ Президента-4: Указ Президента Российской Федерации «О создании фонда “Русский мир”». (2007). *Русский вестник*, 8 (107), 1.

Указ Президента-5: Указ Президента Российской Федерации № 146 от 5 февраля 2010 г. «О Военной доктрине Российской Федерации». (2010). <http://www.kremlin.ru/acts/bank/30593>

Указ Президента-6: Указ Президента Российской Федерации № 683 от 31 декабря 2015 г. «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации». (2015). <https://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=602263723>

Федеральный закон от 24 мая 1999 г. № 99-ФЗ «О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом». (1999). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_23178/

Федеральный закон от 23 июля 2010 г. № 179-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон “О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом”». (2010). https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/compatriots/zakon/1749414/

Функциональное пространство русского языка на Украине. (2009). Москва, 111–114. <https://i-sng.ru/img/2020/10/9efc7dd6bcbb47241ce2f223b44431de-2.pdf>

Щедровицкий, П. (2000, 11 февраля). Русский мир. Независимая газета. http://www.ng.ru/ideas/2000-02-11/8_russian_world.html

Эгерт, К., Юсин, М. (1995, 20 апреля). Козырев становится «силовым» министром? *Известия*, 1.

Якубова, Л. (2017). Кримський вузол на вишиванці. *Регіональна історія України: збірник наукових статей*, 11, 73–100.

Якубова, Л., Головки, В., Примаченко, Я. (2018). *Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: аналітична доповідь*. Київ.

Яременко, Б., Белокопос, О., Хара, О. (2015). Американо-російські відносини – стратегічна несумісність. *Дзеркало тижня. Україна*, 9.

Ubi bene, ibi patria. (1995, 19 апреля). *Коммерсантъ*, 71.

REFERENCES

Ageeva, V. (2022). Global Russians kak rossiiskaya «myagkaya sila». *Rossiya v globalnoi politike*, 20/1, 91–106 (in Russian).

Artymyshyn, P., & Kostyuk, O. (2020). «Velyka Polshcha» ta «russkii mir»: *Ukraina u suspilno-politychnomu dyskursi ta zovnishnopolitychnykh doktrynakh susidnykh derzhav: monohrafiia*. Lviv (in Ukrainian).

Artymyshyn, P., & Soliar, I. (2022a). *Proiekt «Novorosii» v konteksti suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing, 414–423. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-51> (in Ukrainian).

Artymyshyn, P., & Soliar, I. (2022b). Mizh zahrozoiu dlia suverenitetu y regionalnym liderstvom: Ukraina ta rosiiski integratsiini proekty na postradianskomu prostori. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 31–42. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.031> (in Ukrainian).

Banakh, V. M. (2009). Yevraziistvo u Rosii 1990-kh rokiv ta ukrainska nezalezhnist. *Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Serii «Humanitarni nauky»*, 7, 82–89 (in Ukrainian).

Bulvinskyi, A. H. (2020a). Doktrynalni zasady polityky Rosii shchodo postradianskoho prostoru. In A. H. Bulvinskii (Ed.), *Intehratsiini vymiry transformatsii postradianskoho prostoru: monohrafiia*. Kyiv, 306–336 (in Ukrainian).

Bulvinskyi, A. H. (2020b). Ukrainskyi chynnyk transformatsii postradianskoho prostoru. In A. H. Bulvinskii (Ed.), *Intehratsiini vymiry transformatsii postradianskoho prostoru: monohrafiia*. Kyiv, 380–402 (in Ukrainian).

V Kremle sozdan otдел po rabote s sootchestvennikami za rubezhom. (2002). <https://www.newsru.com/russia/22jul2002/podrazdelen.html> (in Russian).

Vozrodit'sya li Soyuz? Budushchee postsovetskogo prostranstva. Tezisi SVOP. (1996, Mai 23). *Nezavisimaya gazeta* (in Russian).

Vistuplenie na soveshchanii rukovodyashchego sostava sotrudnikov diplomaticheskoi sluzhbi Rossii, 26 yanvarya 2001 goda, Moskva. (2001). *MID RF*. <http://special.kremlin.ru/events/president/transcripts/21169> (in Russian).

Vistuplenie Prezidenta Rossii na Pervom Vsemirnom kongresse rossiiskikh sootchestvennikov. (2001). <http://vksrs.com/publications/vystuplenie-prezidenta-rossiivladimira/> (in Russian).

Vistuplenie Prezidenta Rossiiskoi Federatsii V. V. Putina na gosudarstvennom prieme, posvyashchennom Dnyu narodnogo yedinstva. (2006). *MID RF*. https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/compatriots/stati_vystupleniya/1747913/ (in Russian).

Vistuplenie Vladimira Putina na sammite NATO (Bukharest, 4 aprelya 2008 goda). (2008). <http://www.unian.net/politics/110868-vyistuplenie-vladimira-putina-na-sammitenato-buharest-4-aprelya-2008-goda.html> (in Russian).

Vistuplenie Prezidenta Rossii D. A. Medvedeva na 3-m Vsemirnom kongresse sootchestvennikov, Moskva, 1 dekabrya 2009 goda. (2009). *MID RF*. https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/compatriots/vsemirnyy_kongress_sootchestvennikov/2009_vsemirnyy_kongress_sootchestvennikov/1660901/ (in Russian).

Vistuplenie premer-ministra Rossiiskoi Federatsii Dmitriya Medvedeva na otkritii VI Assamblei Russkogo mira «Russkii yazik i rossiiskaya istoriya». (2012). *Russkii vek*, 12, 44–45 (in Russian).

Vistuplenie Ministra inostrannikh del Rossii S. V. Lavrova na vstreche s chlenami Vsemirnogo koordinatsionnogo soveta rossiiskikh sootchestvennikov, Moskva, 28 maya 2015 goda. (2015). *MID RF*. https://mid.ru/ru/foreign_policy/compatriots/vsemirnyy_kongress_sootchestvennikov/id/1509403/ (in Russian).

Glivakovskii, A. (1992). «Imperiya zla» razvalilas – chto dalshe? *Moskva*, 1, 81–88 (in Russian).

Horbulin, V. (2014). «Hibrydna viina» yak kliuchovyi instrument rosiiskoi heostrategii revanshu. http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyirevanshu_.html (in Ukrainian).

Horbulin, V. (2016, Lypen 2–9). 2017-i: dali bude. *Dzerkalo tyzhnia*. http://gazeta.dt.ua/internal/2017-y-dali-bude-cinnisni-resursi-viyni-i-miru-ukrayinskiy-format_.html (in Ukrainian).

Horbulin, V. P. (Ed.). (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front*. Kyiv (in Ukrainian).

Gudkov, L. (2014). *O lyubvi k Krimu*. Levada-Tsentr. Analiticheskii Tsentr Yuriya Levadi. <http://www.levada.ru/2014/03/18/o-lyubvi-k-krymu/> (in Russian).

Deklaratsiya o podderzhke rossiiskoi diaspori i o pokrovitel'stve rossiiskim sootchestvennikam. Utverzhdena postanovleniem Gosudarstvennoi Dumi ot 08.12.1995 g. № 1476. (1995). <https://docs.cntd.ru/document/9015013> (in Russian).

Zapiska predsedatelyu Komiteta po mezhdunarodnim delam i vneshneekonomicheskim svyazyam Verkhovnogo Soveta RSFSR Lukinu V. P. ot 29 avgusta 1991 goda. «O politike v otnoshenii Ukraini». (1991). <http://gaidar-arc.ru/file/bulletin-1/DEFAULT/org.stretto.plugins.bulletin.core.Article/file/2630> (in Russian).

Zasady vzaiemovidnosyn Ukrainy i Rosii: Krym. (2014). *Viche*, 6. <https://veche.kiev.ua/journal/4105/> (in Ukrainian).

Zatulin, K. (1999). *Rossiisko-ukrainskii dogovor: obman veka*. <https://zatulin.ru/rossijsko-ukrainskij-dogovor-obman-veka/> (in Russian).

Zashchita prav sootchestvennikov za rubezhom: sostoyanie zakonodatelstva i perspektivi yego sovershenstvovaniya. Rekomendatsii parlamentskikh slushanii. (2006). <http://council.gov.ru/media/files/41d4536b5c0cd384b529.doc> (in Russian).

Zashchita sootchestvennikov za rubezhom dolzhna stat prioriteto Rossiiskoi vneshnei politiki. Opros VTsIOM. (2008). <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/zashchita-sootchestvennikov-za-rubezhom-dolzhna-stat-prioritetom-rossijskoj-vneshnej-politiki> (in Russian).

Zdioruk, S. I., Yablonskyi, V. M., Tokman, V. V., Astafiev, A. O., Vasylevskyi, O. L., Zubchenko, S. O., Ishchenko, A. Yu., & Lytvynenko, O. M. (2014). *Ukraina ta proekt «russkoho myra»: analitychna dopovid*. Kyiv. NISD (in Ukrainian).

Zurabov zapisal ukraintsev i russkikh v odin narod. (2010). <http://lenta.ru/news/2010/06/15/zurabov/> (in Russian).

Yegorov, V., Zatulin, K., & Yanovskaya, Yu. (2014). *Sravnitel'nyi analiz pravovogo polozheniya sootchestvennikov, prozhivayushchikh v postsovet'skikh stranakh*. Moskva (in Russian).

Ideologiya Fonda «Russkii mir». (n. d.). <https://russkiymir.ru/fund/> (in Russian).

Karaganov, S. A. (1992). Problemi zashchiti interesov rossiisko-orientirovannogo naseleniya v blizhnem zarubezhe. *Diplomaticheskii vestnik*, 21–22, 43–45 (in Russian).

Kozirev, A. V. (1994). Vneshnyaya politika preobrazhayushcheysya Rossii. *Voprosy istorii*, 1, 3–11 (in Russian).

Kondratenko, O. (2015). Kontseptualni osnovy rosiiskoi heopolityky ta heostrategii. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: «Filosofiya, sotsiologiya, politologiya»*, 2, 129–139 (in Ukrainian).

Kondratenko, O. (2017). *Heostrategichniy vymir zovnishnoi polityky Rosiiskoi Federatsii: monohrafiya*. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet» (in Ukrainian).

Kononenko, K. A., Parakhonskyi, B. O., & Yavorska, H. M. (2016). *Systemna kryza mizhnarodnoi bezpeky: Blyzkozhidno-Chornomorskyi prostir: analitychna dopovid NISD*. Kyiv. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-09/sustemna_kryza-a24f7.pdf (in Ukrainian).

Konstitutsiya Rossiiskoi Federatsii. (1993). <https://www.prlib.ru/item/1156004> (in Russian).

Kontseptsiya vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii. Utverzhdena Rasporyazheniem Prezidenta Rossiiskoi Federatsii B. N. Yeltsina ot 23 aprelya 1993 g. (1993). *Diplomaticheskii vestnik*, 1–2, 3–23 (in Russian).

Kontseptsiya vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii. Utverzhdena Prezidentom RF 28 iyunya 2000 g. (2000). <https://docs.cntd.ru/document/901764263> (in Russian).

Kontseptsiya vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii. Utverzhdena Prezidentom RF 15 iyulya 2008 g. (2008). <https://www.kremlin.ru/acts/news/785> (in Russian).

Kontseptsiya vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii. Utverzhdena Prezidentom RF 16 fevralya 2013 g. (2013). <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf> (in Russian).

Kotyhorenko, V., & Rafalskyi, O. (2013). Ideolohichniy proekt «russkoho myra» i politychni perevahy ta upodobannia naselennia ukrainskoho Donbasu. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 5. Kyiv, 53–76 (in Ukrainian).

Kotsina, I. (2009). *Viktor Chernomirdin «Rossii ne nuzhni nikakie pomoshchniki i sovetchiki v chasti nashikh otnoshenii s Ukrainoi»*. <https://fakty.ua/ru/20646-viktor-chernomyrdin-rossii-ne-nuzhny-nikakie-pomoshchniki-i-sovetchiki-v-chasti-nashih-otnoshenij-s-ukrainoj> (in Russian).

Kryza suchasnoi systemy mizhnarodnoi bezpeky: prychna i naslidky. (2019). *Zovnishni spravy, 11–12*, 37–40 (in Ukrainian).

Kuzo, T. (2018). *Viina Putina proty Ukrainy. Revoliutsiia, natsionalizm i kryminalitet* (A. Pavlyshyn, Trans.). Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).

Lapina, N. (2009). Rossiiskii politicheskii rezhim: otsenki i interpretatsii. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnie otnosheniya*, 6, 17–30 (in Russian).

Laryuel, M. (2015). *Russkii mir. Myagkaya sila Rossii i geopoliticheskoe voobrazhenie*. <https://www.caa-network.org/archives/3832> (in Russian).

Lebed, O. (1995, Mai 17). V politiku menya ne prosto priveli – zagnali. *Literaturnaya gazeta*, 5 (in Russian).

Lytvynenko, O. (2015). Politychnyi i kulturnyi aspekty analizu suchasnoi rosiiskoi tsyvilizatsiinoi identychnosti. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 1*, 81–94 (in Ukrainian).

Lossovskiy, I. (2015). Zovnishnopolitychna stratehiia Rosii shchodo Ukrainy yak realizatsiia «Novoi doktryny obmezhenoho suverenitetu» («doktryna Putina»). *Zovnishni spravy. Politychni nauky*, 5, 12–15 (in Ukrainian).

Mazuka, L. I. (2014). *Shchodo pytannia zabezpechennia movno-kulturnykh prav etnichnykh rosiian v Ukraini. Analychna zapyska*. Kyiv. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/schodo-pitannya-zabezpechennya-movno-kulturnykh-prav-etnichnykh-rosiyan-v> (in Ukrainian).

Maryamova-Davidova, Ye. (1995, Fevral 17). Neobkhodimo yedinstvo. *Literaturnaya Rossiya*, 1–2 (in Russian).

Mishchenko, M. (2004). Mesiiianizm i natsionalizm u formuvanni suchasnoi rosiiskoi natsionalnoi idei. *Nezalezhnyi kulturolohichniy chasopys «I»* (№ 31: Rosiia XXI), 167–171 (in Ukrainian).

Motyl, O. (2015). *Strakh Putina pered Maidanom buv ratsionalnym*. <http://zbruc.eu/node/32988> (in Ukrainian).

Motyl, O. (2016). *Nastupni 25 rokiv dlia Ukrainy: vyklyky i tsili*. <http://gazeta.ua/blog/49187/nastupni-25-rokiv-dlya-ukrayini-vikliki-i-cili> (in Ukrainian).

Mi russkii mir postroim! (2007, Dekabr 6–12). *Literaturnaya gazeta*, 7 (in Russian).

Myalo, K. (1992). Yest li v Yevrazii mesto dlya russkikh? *Literaturnaya Rossiya*, 32, 3–4 (in Russian).

Narochitskaya, N. (1993). Osoznat svoyu missiyu. *Nash sovremennik*, 2, 164–170 (in Russian).

Naseleennia Pivdenno-Osetynskoi AO za perepysom 1989 roku. (n. d.). <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rmsossetia.html> (in Ukrainian).

Obrashchenie Prezidenta Rossiiskoi Federatsii V. V. Putina. (2014). <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> (in Russian).

Osnovnie napravleniya raboti MID Rossii po razvitiyu kulturnykh svyazei Rossii s zarubezhnimi stranami. (2001). <http://www.ln.mid.ru/ns-dksu.nsf/6786f16f9aa1fc72432569ea0036120e/3ab2f674ebfac614c3256e39002d28a6?OpenDocument> (in Russian).

Ostrovskii, Ye., & Shchedrovitskii, P. (1997). Orel raspravlyaet krilya: 1111 znakov za 1111 dnei do Novogo Tisyacheletiya. *Russkii Arkhipelag*. http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history95-97/shedrovicky-1111zn/ (in Russian).

Ostrovskii, Ye., & Shchedrovitskii, P. (1999). Rossiya: strana, kotoroi ne bilo. *Vestnik SMI*, 9 (41), 2–6. http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history99-00/shedrovicky-possia-no/ (in Russian).

Ochirova, T. (1994). Geopoliticheskaya kontsepsiya yevraziistva. *Obshchestvennie nauki i sovremennost*, 1, 47–55 (in Russian).

Pavlovskii, G., & Chernishev, S. (1996). *K vozobnovleniyu russkogo*. <http://old.russ.ru/ri/index.htm/> (in Russian).

Panarin, A. S. (1995). Yevraziiskii proekt v mirosistemnom kontekste. *Vostok*, 2, 66–79 (in Russian).

Parakhonskyi, B. O., & Yavorska, H. M. (2019). *Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl*. Kyiv: NISD (in Ukrainian).

Perepelytsia, H. (2004). Vyklyk maibutnomu. Heopolitychni vytoky asymetrii ukrainsko-rosiiskyykh vidnosyn. *Polityka i chas*, 10, 13–28 (in Ukrainian).

Perepelytsia, H. M. (2017). *Ukraina – Rosiia: viina v umovakh spivisnuvannia*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Stylos» (in Ukrainian).

Pysarenko, S. (1992, Berezen 14). 100 dniv: Pres-konferentsiia Prezydenta Ukrainy L. Kravchuka. 12 bereznia 1992 r. *Holos Ukrainy*, 3 (in Ukrainian).

Pismo Postoyannogo predstavatelya RF pri Organizatsii Obedinennikh natsii Yu. Vorontsova na imya Predsedatelya Soseta Bezopasnosti OON. (1993). <https://un.org/russian/documen/scaction/1993/> (in Russian).

Podberezkin, A. I., & Khomutov, D. T. (Comps.). (1994). *Neizvestnii Rutskoï: politicheskii portret*. Moskva. Informatsionno-izdatelskoe agentstvo «Obozrevatel» (in Russian).

Poslanie Prezidenta Rossii Borisa Yeltsina Federalnomu Sobraniyu RF «Ob ukreplenii Rossiiskogo Gosudarstva». (1994). https://yeltsin.ru/uploads/upload/2015/03/27/f6_o1_d131_001.pdf (in Russian).

Poslanie Prezidenta Rossii Borisa Yeltsina Federalnomu Sobraniyu RF «O deistvennosti gosudarstvennoi vlasti v Rossii». (1995). <https://yeltsin.ru/archive/paperwork/12591/> (in Russian).

Poslanie Prezidenta Rossii Borisa Yeltsina Federalnomu Sobraniyu RF «Rossiya, za kotoruyu mi v otvete». (1996). <https://yeltsin.ru/archive/paperwork/12592/> (in Russian).

Poslanie Prezidenta Rossii Borisa Yeltsina Federalnomu Sobraniyu RF «Obshchimi silami – k podemu Rossii». (1998). <http://www.kremlin.ru/acts/bank/20941/page/1> (in Russian).

Poslanie Prezidenta Rossii Borisa Yeltsina Federalnomu Sobraniyu RF «Rossiya na rubezhe epokh». (1999). <https://yeltsin.ru/archive/paperwork/101579/> (in Russian).

Poslanie Prezidenta Rossiiskoi Federatsii Federalnomu Sobraniyu. «O polozhenii v strane i osnovnikh napravleniyakh vnutrennei i vneshnei politiki gosudarstva». (2001). <http://kremlin.ru/acts/bank/36350> (in Russian).

Poslanie Prezidenta Rossiiskoi Federatsii Federalnomu Sobraniyu «O polozhenii v strane i osnovnikh napravleniyakh vnutrennei i vneshnei politiki gosudarstva». 16 maya. (2003). <http://kremlin.ru/acts/bank/36352> (in Russian).

Poslanie Prezidenta Rossiiskoi Federatsii Federalnomu Sobraniyu. «O polozhenii v strane i osnovnikh napravleniyakh vnutrennei i vneshnei politiki gosudarstva», 25 aprelya. (2005). <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931> (in Russian).

Poslanie Federalnomu Sobraniyu Rossiiskoi Federatsii Prezidenta Rossii Vladimira Putina. (2007). <http://www.rg.ru/2007/04/27/poslanie.html> (in Russian).

Poslanie Prezidenta Rossiiskoi Federatsii Federalnomu Sobraniyu. (2012). <http://www.kremlin.ru/events/president/news/17118> (in Russian).

Postanovlenie VS RF № 2292-I ot 06.02.1992 goda. «O prodolzhenii raboti po izucheniyu pravovoi obosnovannosti reshenii Prezidiuma VS SSSR ot 19 fevralya 1954 g. i VS SSSR ot 26 aprelya 1954 g. o vivedenii Krimskei oblasti iz sostava RSFSR». (1992). <http://ipravo.info/russia2/law85/636.htm> (in Russian).

Postanovlenie Verkhovnogo Soveta Rossiiskoi Federatsii № 5359-I ot 9 iyulya 1993 goda. «O statute goroda Sevastopolya». (1993). https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%92%D0%A1_%D0%A0%D0%A4_%D0%BE%D1%82_09.07.1993_%E2%84%96_5359-I (in Russian).

Postanovlenie Pravitelstva RF. «O merakh po podderzhke sootchestvennikov za rubezhom» № 1064 ot 31 avgusta 1994 goda. (1994). <https://base.garant.ru/1548722/> (in Russian).

Postanovlenie Gosudarstvennoi Dumi Federalnogo sobraniya Rossiiskoi Federatsii № 1476-I GD ot 8 dekabrya 1995 goda. «O Deklaratsii o podderzhke rossiiskoi diaspori i o pokrovitelstve rossiiskim sootchestvennikam». (1995). <https://docs.cntd.ru/document/9015013> (in Russian).

Privetstvie Prezidenta Rossii V. V. Putina uchastnikam i gostyam mezhdunarodnoi Konferentsii po statusu russkogo yazika za rubezhom. (2007). https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1585379/ (in Russian).

Putin, V. (2012, Yanvar 23). Rossiya: natsionalnii vopros. *Nezavisimaya gazeta*. https://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html (in Russian).

Putin: v sluchae s Ukrainoi Zapad pereshel chertu. (2014). <https://www.interfax.ru/russia/365487> (in Russian).

Razuvaev, V. (1993). *Geopolitika postsovetskogo prostranstva*. Moskva: INION (in Russian).

Rasporyazhenie Pravitelstva Rossiiskoi Federatsii ot 28 noyabrya 2002 goda. № 1663-r. «Ob utverzhdenii Osnovnikh napravlenii podderzhki Rossiiskoi Federatsiei sootchestvennikov za rubezhom na 2002–2005 godi». (2002). <https://docs.cntd.ru/document/901834102> (in Russian).

Rozumnyi, M. ta in. (Eds.). *Rezhym Putina: perevantazhennia-2018*. Kyiv: NISD (in Ukrainian).

Rossiiskaya politika «blizhnego zarubezhya», doktrina Karaganova i Krim. (2020). <https://ghall.com.ua/2020/12/02/rossijskaya-politika-blizhnego-zarubezhya-doktrina-karaganova-i-krym-ark/> (in Russian).

Skrinnik, V. (Ed.). (2003). Mezhdunarodnii forum «Zarubezhnaya diaspora – intellektualnii resurs Rossii». *Informatsionnii byulleten*. Moskva (in Russian).

Smolii, V., & Yakubova, L. (2018). *Istorychnyi kontekst formuvannia proektu «russkyi myr» ta praktyka yoho realizatsii v Krymu y na Donbasi: analitychna. zapyska*. Kyiv (in Ukrainian).

Solzhenitsin, A. (1990). *Kak obustroit Rossiyu*. Moskva: Pravda (in Russian).

Solzhenitsin, A. (1994). «Russkii vopros» k kontsu XX veka. https://magazines.gorky.media/novy_i_mi/1994/7/russkij-vopros-k-koncu-xx-veka.html (in Russian).

Solodovnik, S. (1995, Noyabr 26). «YaBLoko» v eksportnoi upakovke. *Moskovskie novosti* (in Russian).

Surkov, V. (2007). Russkaya politicheskaya kultura. *Strategiya Rossii*, 7. http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1185274722&archive=1185275035&start_from=&ucat=14& (in Russian).

Ukaz Prezidenta Rossiiskoi Federatsii № 1681 ot 11 avgusta 1994 g. «Ob Osnovnykh napravleniyakh gosudarstvennoi politiki Rossiiskoi Federatsii v otnoshenii sootchestvennikov, prozhivayushchikh za rubezhom». (1994). <http://kremlin.ru/acts/bank/6801> (in Russian).

Ukaz Prezidenta RF № 940 ot 14 sentyabrya 1995 g. «Ob utverzhdenii strategicheskogo kursa RF s gosudarstvami-uchastnikami SNG». (1995). zakonbase.ru/content/nav/15088 (in Russian).

Ukaz Prezidenta Rossiiskoi Federatsii № 706 ot 21 aprelya 2000 g. «Ob utverzhdenii Voennoi doktriny Rossiiskoi Federatsii». (2000). <http://kremlin.ru/acts/bank/15386> (in Russian).

Ukaz Prezidenta Rossiiskoi Federatsii «O sozdanii fonda “Russkii mir”». (2007). *Russkii vestnik*, 8 (107), 1 (in Russian).

Ukaz Prezidenta Rossiiskoi Federatsii № 146 ot 5 fevralya 2010 g. «O Voennoi doktrine Rossiiskoi Federatsii». (2010). <http://www.kremlin.ru/acts/bank/30593> (in Russian).

Ukaz Prezidenta Rossiiskoi Federatsii № 683 ot 31 dekabrya 2015 g. «O Strategii natsionalnoi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii». (2015). <https://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=602263723> (in Russian).

Federalnii zakon ot 24 maya 1999 g. № 99-F3 «O gosudarstvennoi politike Rossiiskoi Federatsii v otnoshenii sootchestvennikov za rubezhom». (1999). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_23178/ (in Russian).

Federalnii zakon ot 23 iyulya 2010 g. № 179-FZ «O vnesenii izmenenii v Federalnii zakon “O gosudarstvennoi politike Rossiiskoi Federatsii v otnoshenii sootchestvennikov za rubezhom”». (2010). https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/compatriots/zakon/1749414/ (in Russian).

Funktsionalnoe prostranstvo russkogo yazika na Ukraine. (2009). Moskva, 111–114. <https://i-sng.ru/img/2020/10/9efc7dd6bcb47241ce2f223b44431de-2.pdf> (in Russian).

Shchedrovitskii, P. (2000, Fevral 11). *Russkii mir. Nezavisimaya gazeta*. http://www.ng.ru/ideas/2000s-02-11/8_russian_world.html (in Russian).

Eggert, K., Yusin, M. (1995, April 20). Kozirev stanovitsya «silovim» ministrom? *Izvestiya*, 1 (in Russian).

Yakubova, L. (2017). Krymskyi vuzol na vyshyvantsi. *Rehionalna istoriia Ukrainy: zbirnyk naukovykh statei*, 11, 73–100 (in Ukrainian).

Yakubova, L., Holovko, V., & Prymachenko, Ya. (2018). *Russkyi myr na Donbasi ta v Krymu: istorychni vytoky, politychna tekhnolohiia, instrument ahresii: analitychna dopovid*. Kyiv (in Ukrainian).

Iaremenko, B., Bielokolos, O., & Khara, O. (2015). Amerykano-rosiiskii vidnosyny – stratchichna nesumisnist. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*, 9 (in Ukrainian).

Ubi bene, ibi patria. (1995, April 19). *Kommersant*, 71 (in Russian).

Oleh KOSTIUK*PhD in History**Deputy Director for Research**I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5610-0375>**e-mail: kostiuk.oleh90@gmail.com*

THE «COMPATRIOTS ABROAD» FACTOR IN THE FORMATION ON POST-SOVIET RUSSIA'S EXPANSIONIST POLICY

This article examines the concept of «compatriots abroad» in the context of Russian foreign policy from the collapse of the Soviet Union to the onset of military aggression against Ukraine in 2014. It traces the transformation of the term from its initial articulation in the early 1990^s – as a framework for engaging the Russian diaspora through mechanisms of soft power – into a confrontational instrument within the Kremlin's broader expansionist foreign policy paradigm. The analysis underscores that, in the early post-Soviet period, Russian authorities primarily employed the issue of «compatriots abroad» for domestic political purposes. Beginning in the 2000^s, however, with Vladimir Putin's ascent to power and the intensification of Russia's geopolitical ambitions, the concept evolved into a strategic tool for consolidating influence within the internal political spaces of post-Soviet states.

The study further argues that the notion of «compatriots abroad» was intended to serve as a unifying link between the former imperial center – Russia – and its newly independent peripheries – the sovereign post-Soviet republics. By cultivating a strategic presence in neighboring countries, Russia aimed to exploit the existence of significant, loyal Russian-speaking minorities to facilitate its geopolitical objectives. The rhetoric surrounding the protection of «compatriots abroad» was instrumentalized by the Russian political elite to legitimize the initiation of hostilities against Ukraine in 2014.

The article concludes that the Russian leadership failed to articulate a consistent ideological framework for conceptualizing the diaspora, as its interpretation varied significantly across different political contexts and temporal periods.

Key words: Ukraine, Russia, Russian World, foreign policy, soft power, Russian language, expansionism.